

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — *Κ. Τριανταφυλλόπουλος* τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — *Μιχ. Τσαμαδός*. — *Χ. Τζωρτζόπουλος* ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Boehm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — *Παν. Κανελλόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1930

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ¹⁾

Υ Π Ο

ΙΩ. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ φιλοσοφία ὁποιοδήποτε θέμα τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας καὶ τῆς ἀνθρώπινης καλλιέργειας καὶ ἂν ἀναλύη ζητεῖ πάντα ν' ἀνεύρη τις ἀρχὲς ποὺ τὸ διέπουν καὶ τὰ αἷτια ποὺ τὸ διακινοῦν. Τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ζωῆς, ποὺ ἅμα διακριθοῦν καὶ ἀναπτυχθοῦν μὲ τὴν εἰδικὴ καλλιέργεια, χάνονται γιὰ τὸ μάτι τῶν πολλῶν μέσα στὸ ἀκατάπαυστο ξετύλιγμα, αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ζητεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι μονάχα συνυφασμὸς πολλῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ ξεχωρισμὸς μαζὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, γι' αὐτὸ ἡ φιλοσοφικὴ ἐργασία πρὸς ἀνεύρεση καὶ κατανόηση τῶν πρώτων στοιχείων καὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ζωῆς, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι θεωρητικὴ καὶ ἐννοιολογικὴ ἢ, ὅπως συνήθως λέγουν, ἀφηρημένη. Συναισθηματικὰ καὶ ἀδιαμόρφωτα κάθε ἄνθρωπος, ποὺ ἔχει μιὰ ὠρισμένη σχέση μὲ τὸ πνεῦμα, μπορεῖ νὰ συλλάβῃ τις πρώτες ἀρχές τῆς ζωῆς, ἐννοιολογικὰ ὅμως καὶ συστηματικὰ διαρρυθμισμένα μόνον ὁ φιλοσοφικὸς ἄνθρωπος μπορεῖ ν' ἀνεβῆ στὶς πρώτες ἀρχές τῆς ζωῆς. Ὁ Schopenhauer λέγει: «φιλοσοφία δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ ἐννοιολογικὴ συστηματικὴ διαφώτισις ὅλης τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀποκρυστάλλωσις αὐτῆς εἰς ἀντικειμενικὰ νοήματα ποὺ ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τῆς μονιμότητος καὶ τῆς γενικότητος». Ἡ ἐννοιολογικὴ δὲ καὶ συστηματικὴ κατανόησις δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ χωρὶς χωρισμὸ καὶ διαίρεση. Εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ νοῦ μας νὰ μὴ μπορῇ νὰ νοήσῃ κάτι χωρὶς νὰ τὸ κομματιάσῃ, νὰ τὸ διαιρέσῃ. Ὁ

¹⁾ Διάλεξις γενομένη στὴν αἴθουσα τοῦ συλλόγου «Παρνασὸς» 14 Φεβρουαρίου 1930.

Schiller σὲ μιὰ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Goethe γράφει «δυστυχῶς γνωρίζομε μονάχα ἐκεῖνο πὸν χωρίζομε». Προκειμένου λοιπὸν νὰ κάμωμε λόγο φιλοσοφικὸ γιὰ τὴν παιδεία εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ χωρίσωμε τὰ στοιχεῖα πὸν συντελοῦν στὴν ἐνέργεια τῆς παιδείας καὶ νὰ ὁμιλήσωμε γιὰ τὸ καθένα χωριστά. Ἄν δὲν κάμωμε τὸν χωρισμὸ αὐτὸν δὲν μποροῦμε νὰ κάμωμε λόγο, καὶ μάλιστα φιλοσοφικὸ, γιὰ τὸ θέμα μας.

Ὅταν ὁμιλοῦμε φιλοσοφικῶς περὶ παιδείας δὲν ἐννοοῦμε μονάχα τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἐργασία πὸν καταβάλλεται στὰ σχολεῖα καὶ στὰ πανεπιστήμια, ἀλλὰ ἐννοοῦμε κάθε μορφωτικὴν ἐνέργεια πὸν γονιμοποιεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Δύο εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς παιδείας, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ λόγος. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκεῖνο πὸν παιδεύεται, ἐκπαιδεύεται καὶ ὁ λόγος εἶναι ἐκεῖνο πὸν παιδεύει, ἐκπαιδεύει.

Ὅταν λέμε «ψυχὴ» ἐννοοῦμε τὴν ἀμόρφωτη, ἀλλὰ γιὰ τὴν μόρφωση διψασμένη ἐκείνη ἐνέργεια, πὸν ἅμα προσδέχεται μορφωτικὰ ἀγαθὰ, ὅπως εἶναι ὁ λόγος, ἀποκτᾷ χαρακτῆρα καὶ σταθερότητα.

Ψυχὴ εἶναι ἡ ζωντανὴ ἐκείνη ἐνέργεια πὸν κυοφορεῖ τὸν λόγο καὶ πὸν κρύβει τὸν πόνο τῆς ζωῆς. Ψυχὴ εἶναι τὸ ὀργανικὸν ἐκεῖνο σύνολο, πὸν τὸ κρατεῖ ἡ μοῖρα καὶ πὸν δουλεύοντας κάνει τὸν ἑαυτοῦ του ἀτομικότητα καὶ προσωπικότητα. Ψυχὴ εἶναι μὲ ἄλλα λόγια μοῖρα, μοῖρα ἀπὸ ζωὴ καὶ ἀπὸ πνεῦμα, μοῖρα ἀπὸ ὠραιότητα καὶ ἀπὸ ἀγάπη, εἶναι ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ πᾶν, ἀπὸ τὴν δημιουργία ἡ ψυχὴ. Καὶ ὅπως ὁ κόσμος, τὸ πᾶν, εἶναι καὶ ὑπάρχει μονάχα μὲ τὴν ἀντίθεση καὶ τὴν ἁρμονία, ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ ζῆ μὲ τὸν διχασμὸ καὶ μὲ τὴν ἀντίσταση πρὸς τὸν διχασμὸ, μὲ τὴν ὁμόνοια, ὑπάρχει καὶ συντηρεῖται ἡ ψυχὴ μονάχα μὲ τὸ σκότος καὶ τὸ φῶς, μὲ τὸν ἀγῶνα τῶν δύο αὐτῶν ἀντιθέσεων. Εἶναι ἡ πρώτη καὶ ζωντανὴ ἀντινομία ἡ ψυχὴ. Τὸ ἓνα μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ σκοτεινὸ, τὸ ἀπροσδιόριστο, τὸ ἄλλο εἶναι τὸ φωτεινὸ, τὸ ῥυθμισμένο μὲ τὰ μέτρα τοῦ νοῦ. Ἡ μία τῆς πλευρᾶς εἶναι κάτι ἀπειθάρχητο, ἀκανόνιστο καὶ ἀκατανίκητο, ἡ ἄλλη εἶναι μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ, κανονικὴ καὶ ῥυθμικὰ οἰκοδομημένη ζωὴ.

Τὸ πρῶτο ὁμῶς φανέρωμα τῆς ψυχῆς στὸν κόσμον, ὅταν δηλαδὴ

ἡ ψυχὴ εἶναι ἀκόμα παιδικὴ ἢ καὶ ὅταν εἶναι γενικὰ πρωτόγονη, εἶναι ἄλογο καὶ σκοτεινόν, εἶναι τὸ καθαρὸ πάθος ποὺ ζητάει κάποια ἀποκρυστάλλωση σὲ ἀντικειμενικὲς μορφές, ποὺ ζητάει νὰ γίνῃ λόγος, ὅπως θὰ εἰπῶ συνολικὰ γιὰ νὰ δηλώσω ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς ψυχῆς, τὴν ὀρθοφροσύνην, τὴν ἐπιστήμην, τὸ ἦθος, τὴν τέχνην καὶ τὸ μυστικὸ ἄπλωμα τῆς ψυχῆς ἐπάνω στὸ ἔργο τῆς δημιουργίας ποὺ τὸ ὀνομάζω θρησκεία.

Ὅταν λέμε «λόγος» ἐννοοῦμε κάθε τι ποὺ ἔχει ἀντικειμενικὴ μορφή, ὁρατὴ ἢ ἰδεατὴ, αἰσθητὴ ἢ νοητὴ. Εἶναι λόγος καὶ τὸ καλλιτεχνίωμα, λόγος εἶναι καὶ τεχνικὸ δάμασμα τῆς φύσεως. Ἐνας ἀρχαῖος δωρικός ναός, μιὰ βυζαντινὴ ἐκκλησία ἢ ἓνα δημοτικὸ τραγοῦδι, ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς, εἶναι λόγοι πονεμένων ψυχῶν, εἶναι ἐκφράσεις καὶ πλάσματα τῆς ψυχῆς. Κάθε τι ποὺ ὑπάρχει καὶ ἔχει μορφή, κάθε συνειδητό, εἴτε πρακτικόν, εἴτε θεωρητικόν, εἴτε τεχνικόν, εἴτε καλλιτεχνικόν, εἶναι ἓνα μίλημα τῆς ψυχῆς, εἶναι μία διατύπωσις τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς. Ὁ γλύπτης ποὺ μορφώνει τὸ μάρμαρον καὶ ὁ φιλόσοφος ποὺ καλλιεργεῖ τὸ λογικόν, ὁ ζωγράφος ποὺ ἐργάζεται μὲ τὸ χροῖμα καὶ ὁ πολιτικός ποὺ ἐνεργεῖ μὲ τὴ βούλησιν, ὅλοι ἐκφράζουν ἐκεῖνο ποὺ διέπει τὴν ψυχὴν τους, ὅλοι οἰκοδομοῦν κάτι ποὺ εἶναι ἀρχιτεκτονικόν, ποὺ ἔχει νόμους ἀρμονικοὺς καὶ ποὺ ζῆ ἀνθυπόστατα καὶ χωριστὰ ἀπὸ τὴν γεννήτρα ψυχὴν. Τὸ μορφωμένο μάρμαρον μένει καὶ ἀφοῦ σβύσει ἢ φωτιά ποὺ τὸ ἐφώτισε καὶ τὸ ἐμόρφωσε, ἢ πολιτικὴ πράξις διατηρεῖται καὶ ἔχει συνέπειες καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, ἢ μέθη τῆς ψυχῆς ἐνὸς ζωγράφου συγκρατεῖται εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν χρωμάτων καὶ ἀφοῦ σβύσει ἢ τελευταία πνοὴ τῆς ψυχῆς ποὺ ἐγέννησε τὸ ἔργον, ὁ δὲ λόγος τοῦ φιλοσόφου ζῆ αἰῶνας πολλοὺς ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ δημιουργοῦ. Πάντα μένει ὁ λόγος, γιὰτὶ εἶναι κάτι ἀντικειμενικόν, κάτι ποὺ οἰκοδομεῖται ἐπάνω σὲ νόμους. Τὶ σημαίνει γιὰ τὴν Ἀφροδίτην τῆς Μήλου ὅτι ἐχάθηκεν ἐκεῖνος ποὺ τὴν ἐπλασε, τί σημαίνει γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, γιὰ τὸν πρόσφατον αὐτὸν λόγον τῆς πονεμένης ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἂν δὲν ὑπάρχουν πιά οἱ δημιουργοὶ του, ἀφοῦ ζοῦν ἀκόμα ψυχῆς ποὺ πονοῦν ἅμα τὸ ἀκοῦν;

Ψυχὴ εἶναι λοιπὸν τὸ μορφούμενον, τὸ ἐπιδεχόμενον τὴν μόρφωσιν,

καὶ λόγος εἶναι τὸ ἀντικειμενικὸ ἐκεῖνο νόημα ποῦ γεννάει τὴν μόρφωση, ποῦ προκαλεῖ τὴν μόρφωση, ὅταν διευθύνεται καλὰ καὶ ὀδηγεῖται παιδαγωγικὰ στὴν ἀμόρφωτη ἀκόμα ψυχὴ. Ἡ ψυχὴ χωρισμένη ἀπὸ τὸν λόγο εἶναι τὸ ἄφωνο καὶ ἀμίλητο ἐκεῖνο στοιχεῖο ποῦ συγκινεῖται καὶ συγκλονίζεται ἀπὸ τὸν πόθο καὶ ἀπὸ τὸν πόνο ἀπὸ τὸ αἶσθημα καὶ ἀπὸ τὴν λαχτάρα. Ψυχὴ εἶναι πάντα κάτι σκοτεινό, κάτι ὑποχθόνιο, ποῦ μονάχα μὲ τὸν χρόνον καὶ μὲ τὴν καλλιέργεια μέσα στὸν χρόνον ἀρχίζει καὶ μιλάει. Τὸ δὲ μίλημα τῆς ψυχῆς εἶναι ὁ λόγος. Ἡ πρώτη λαχτάρα ποῦ συγκλονίζει καὶ κατακαίει τὴν ψυχὴν εἶναι ὁ πόθος τῆς πρὸς τὸν λόγο, πρὸς τὸ μίλημα καὶ πρὸς τὴν μορφή, γιατί κάθε τι ποῦ φέρνει ὁ λόγος στὸ φῶς ἔχει μορφή καὶ σχῆμα. Βέβαια ἡ ἄφωνη αὐτὴ τάσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν λόγο δὲν εἶναι ποτὲ ὠρισμένη καὶ κανονισμένη, ἀλλὰ ἄτακτη καὶ ἀκαθόριστη. Μόλις ἔλθει ἡ ψυχὴ εἰς ἐπικοινωνία μὲ τὸν λόγο, μόλις ἀρχίζει καὶ μιλάει ἡ ψυχὴ, τότε ἀρχίζει καὶ ὁ πόθος τῆς νὰ εἶναι ρυθμικώτερος καὶ ὀριστικώτερος.

Ἡ ψυχὴ, ἅμα ἀκούσῃ τὸν πρῶτον τῆς λόγο, κυριεύεται ἀπὸ μιὰ ἀκατάσχετη ἐπιθυμία νὰ ἐκφρασθῇ γενικώτερα καὶ νὰ ὀλοκληρωθῇ, νὰ ἀναστρέψῃ τὴν ἀκατάπαυστη ροὴ τῆς μέσα στὸν χρόνον καὶ νὰ ἀντικρούσῃ κατὰ τὴν ἀντιστροφὴν αὐτὴ τὸ δικό τῆς τὸ φῶς. Ἡ ἀντιστροφή αὐτὴ εἶναι κάτι τόσο ἄρρητο, τόσο μυστικὸ καὶ τόσο ἀκατανόητο ποῦ θαμπώνει τῆς ψυχῆς τὰ βλέμματα, ἅμα δοκιμάζῃ νὰ τὸ ἰδῇ. Πάντα δὲ ἡ ψυχὴ στρέφεται πρὸς τὴν μυστικὴν αὐτὴ θλάση τοῦ εἶναι τῆς, πρὸς τὸν ἄρρητον αὐτὸν χωρισμὸ τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐνότητος, ποῦ οἱ θρησκείες τὸν ὀνομάζουσι πτώση καὶ ποῦ ἡ φιλοσοφία τὸν ὀρίζει ὡς δημιουργία τοῦ χρόνου. Τὴν ἀρχικὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς οἱ θρησκείες τὴν ὀνομάζουσι παράδεισο, καὶ ἡ φιλοσοφία ἀκαταληψία, δηλαδὴ κατάστασις ὅπου ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει συνείδησις τοῦ ἑαυτοῦ τῆς, δηλαδὴ δὲν ποθεῖ καὶ δὲν νοσταλγεῖ τίποτε καὶ συνεπῶς δὲν κινεῖται καὶ δὲν παθαίνεται. Εἰς τὴν ἀκαταληψία, τὴν ἀνοησία αὐτὴν, ἐπιστρέφει πολλὰς φορὰς καὶ ἡ φιλοσοφία ὅταν γίνεται μυστικισμὸς. Διαφέρει ὅμως ἡ ἀκαταληψία αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀνοησία τοῦ παραδείσου, γιατί ἡ μὲν φιλοσοφικὴ εἶναι ἀποτέλεσμα, ἡ δὲ θρησκευτικὴ εἶναι ἀρχή. Ἡ ψυχὴ ἅμα ἀναπτυχθῇ καὶ αὐξήσῃ

μὲ τὴν βοήθεια τοῦ λόγου, ἅμα κατανοήσῃ τὸ κράτος τοῦ νοῦ καὶ ὀλοκληρώσῃ τὴν νόησιν τῆς, τότε ζητάει νὰ ἀναπαυθῆ ἀπὸ τὸν πολὺ τῆς τὸν μόχθον ποὺ κατέβαλε γιὰ τὴν κατανόησιν τῆς ζωῆς, καὶ ποθεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀνοησίας, τῆς ἀκαταληψίας, ποὺ διαφέρει ῥιζικᾶ ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἀκαταληψίαν, γιὰ τὴν φιλοσοφικὴν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν γνώσιν τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τὴν συνείδησιν τοῦ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι κάτι ἀκατάληπτον, ἐνῶ ἡ θρησκευτικὴ εἶναι χωρὶς γνώσιν καὶ χωρὶς συνείδησιν, συνάμα δὲ καὶ χωρὶς πόνον. Οἱ πρωτόπλαστοι εἰς τὸν παράδεισον δὲν ἔχουν τὴν γνώσιν τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ καλοῦ.

Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ὀλοκλήρωσις τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώσεως εἶναι ἐξαγορασμένη μὲ τὸν πόνον, ἐνῶ ἡ παραδείσια ἐνόησις τῆς ψυχῆς εἶναι κάτι ἄμοχθον καὶ ἄκοπον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει τὴν ἄμοχθὴν αὐτὴν εὐτυχίαν καὶ ὀλοκλήρωσιν, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ φύσις ξαίρει τί εἶναι ἄκοπον καὶ ἄμοχθον ὀλοκλήρωμα. Τὴν γνώσιν καὶ τὴν συνείδησιν ὁ ἄνθρωπος τὴν ἔχει ἐξαγορασμένη μὲ τὸ αἷμα του, ἡ δὲ φύσις ἔχει καταλήξει εἰς τὸν νόμον τῆς ἔπειτα ἀπὸ ἀπειρῆ δοκιμῆς, ποὺ ἦταν πάντα καὶ μιὰ ἀπειρῆ δοκιμασία.

Ψυχὴ καὶ λόγος εἶναι δύο ἀρχαί τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος. Εἶναι δύο ἀρχαί, οἱ δὲ ἀρχαί ἀρχίζουσιν μαζί. Ὅποιος λοιπὸν μᾶς ἐρωτήσῃ ποία ἀπὸ τῆς δύο ἀρχῆς εἶναι πρώτη, ποία ἔχει τὴν πρωτεριότητα, αὐτὸς κινεῖται μέσα εἰς τὸν κύκλον τοῦ πεπερασμένου χρόνου καὶ δὲν καταλαβαίνει νὰ χωρίσῃ ἐννοιολογικᾶ τὰ χρονικὰ ἀπὸ τὰ ἄχρονα, τὰ ἐμπειρικὰ ἀπὸ τὰ λογικά.

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ τοῦ λόγου καὶ ὁ λόγος εἶναι ἀρχὴ τῆς ψυχῆς. Χωρὶς τὴν ψυχὴν δὲν ζῆ ὁ λόγος, γιὰ τὸν λόγος εἶναι τὸ μήλημα τῆς ψυχῆς. Μὲ τὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς αὐξάνει, ξετυλίσσεται ὁ λόγος, μὲ τὸ ξεκίνημα τοῦ λόγου ἀναπτύσσεται, πλέκεται ἡ ἱστορία τῆς ψυχῆς. Ἡ διαρχία αὐτὴ μέσα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ ὡς μιὰ ἀξιολογικὴ διαφορὰ, δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμε τάχα τὸν λόγον ὡς ἀξιότερον ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ψυχὴν χειρότερον ἀπὸ τὸν λόγον ὅπως γίνεται εἰς τὰ περισσότερα θρησκευτικὰ καὶ πρὸς μερικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅπως ἔκαμε κυρίως ὁ χριστιανισμὸς ποὺ ἐχαρακτήρισεν τὴν ψυχὴν ὡς κάτι ἐκπτώτον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν του δόξαν

καὶ ὡς ἀναξιώτερο ἀπὸ τὸν λόγον. Κλασσικὸ φαινόμενο τέτοιας ὑποτιμήσεως τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ πνευματικὴ ἱστορία τοῦ μεσαίωνος ὅπου ἡ ψυχὴ τρέμει τόσο μπροστὰ στὴν δύναμι καὶ στὰ σκῆπτρα τοῦ λόγου τοῦ τυραννικοῦ τῆς υἱοῦ, πού συστέλλεται καὶ συλλέγεται εἰς κάθε του ἔκφραση καὶ εἰς κάθε του προσταγή. Ὁ λόγος στὸν ἀρχαῖο, στὸν κλασσικὸν Ἕλληνα εἶναι καρπὸς τῆς ψυχῆς, ὁ λόγος στὸν ἀνθρώπου τοῦ μεσαίωνος εἶναι ὑπερφυσικὸ στοιχεῖο, πού δεσμεύει καὶ τὴν ψυχὴ καὶ τὴν φύση. Τὴν μίαν φορά εἶναι φιλία ψυχῆς καὶ λόγου, εἶναι ἔρως ἀγνός, πού συνδέει αὐτὲς τὶς δίδυμες δυνάμεις τῆς πρώτης καὶ ἀνεκφραστής οὐσίας τοῦ κόσμου, τὴν ἄλλη φορά τὸ ἓνα δεσπόζει τοῦ ἄλλου, ὁ λόγος τυραννεῖ τὴν ψυχὴν, καὶ ἡ ψυχὴ φοβισμένη καὶ κομματιασμένη ἀπὸ τὸν ὑπέρμετρο πόνον γιὰ τὴν ἀπόσταση πού τὴν χωρίζει ἀπὸ τὸν λόγον, καταφεύγει στὴν ἔρημον, κρύβεται στὰ σπηλαία καὶ θρηνεῖ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἀγαθοῦ τῆς, στενάζει γιὰ τὴν ἁμαρτία τῆς.

Βέβαια ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τῆς ψυχῆς, αὐτὴ ὅμως δὲν εἶναι τέτοια, ὥστε ἡ ψυχὴ νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀνάξιο, καὶ ὁ λόγος τὸ ἄξιο. Ἡ αἰτία πού ὠδήγησε τοὺς ἰδρυτὰς θρησκευτῶν καὶ πολλοὺς φιλοσόφους εἰς τὴν ἀντίληψη πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἀνάξιο, ὁ δὲ λόγος τὸ ἄξιο, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ ψυχὴ σφάλλει. Τὸ σφαιερὸ τῆς ψυχῆς δὲν πρέπει ὅμως νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὸ νὰ ὑποτιμήσωμε τὴν ἀξία τῆς ψυχῆς. Σφάλλει ἡ ψυχὴ στὸ ἔργον τῆς καὶ ἔργον τῆς εἶναι ὁ λόγος. Ὅταν ὅμως ξέρομε ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἡ αἰτία ἔνεκα τῆς ὁποίας σφάλλει ἡ ψυχὴ τότε δὲν μπορούμε νὰ τὴν καταδικάσωμε ὅπως τὴν καταδικάζουν οἱ θρησκευεῖς, γιὰτὶ ἡ ψυχὴ καταδικάζεται, ἢ μᾶλλον δικάζεται μόνη τῆς, ἅμα σφάλλει, εἴτε στὴν κρίση τῆς τὴν ἐπιστημονικὴν, εἴτε στὴν πράξιν τῆς τὴν ἠθικὴν, εἴτε στὸ αἴσθημά τῆς τὸ καλλιτεχνικόν.

Ὁ λόγος καὶ ἡ ψυχὴ, ἡ μορφή καὶ ἡ ὕλη, ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἐνέργεια, πρέπει νὰ ὑποτεθοῦν καὶ στὴν ἐπιστήμην καὶ στὴν τέχνην καὶ κυρίως στὴν παιδείαν ὡς ἀρχικά, καὶ δημιουργικὰ στοιχεῖα, γιὰτὶ τότε μονάχα εἶναι δυνατὴ ἡ ἀμοιβαία ἐπικοινωνία, ἡ ἀναφορὰ καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἄλλο καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀνεξάντλητον. Ὁ λόγος, πού παιδεύει τὴν ψυχὴν, πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάντλητος, ἀφθονός

ὅπως καὶ ἡ ψυχὴ ποὺ παιδεύεται, σὰν ἀρχή, σὰν στοιχεῖο ποὺ εἶναι, δὲν ἐξαντλεῖται καὶ δὲν παύει ποτὲ νὰ γεννάει μορφές, νὰ ποθῆ πάντα τὴν μόρφωση. Οὔτε ὁ λόγος μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀναιρέση καὶ νὰ ἀφομοιώση ὁλόκληρη τὴν ψυχὴ, οὔτε καὶ ἡ ψυχὴ μπορεῖ νὰ ἀναδεχθῆ τὸν λόγο συνολικῶς καὶ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου. Ψυχὴ καὶ λόγος εἶναι ἀρχές διαλεκτικές· ὅσο ἀναφέρεται ἡ μία στὴν ἄλλη καὶ ὅσο σχετίζεται ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλη, τόσο διαλέγεται, ξετυλίσσεται τὸ ἀτέλειωτο νῆμα τῆς μοίρας των. Ἀτέλειωτος εἶναι ὁ λόγος, ἀτέλειωτη καὶ ἡ ψυχὴ, ἀτέλειωτος εἶναι καὶ ὁ ἔρως ψυχῆς καὶ λόγου.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δογματικοὺς θὰ παραξενευθοῦν ἅμα ἀκούσουν πὼς ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ γεννιέται τὸ φωτεινὸ, πὼς ἀπὸ τὸ ἀνόητο—γιατὶ τὸ σκοτεινὸ εἶναι πάντα ἀνόητο, ἄφωνο, ἀμίλητο—ἀνασταίνεται σιγὰ-σιγὰ τὸ νοητό, καὶ θὰ μᾶς κατηγορήσουν πὼς ἐξαρθῶμε τὸν νοῦν ἀπὸ τὸ ἀκατάληπτο καὶ πὼς παραγνωρίζομε τὰ πρωτεῖα τοῦ νοῦ καὶ τῆς διανοίας. Ἀλλὰ εἰς τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου, κάθε φωτεινὸ ἀνατρέφεται μὲ τὴν δύναμι κάποιου σκοτεινοῦ, ἀρκεῖ τὸ σκοτεινὸ νὰ εἶναι μάζα ζωῆς καὶ νὰ ἔχῃ βάθος πόθου. Ὁ Schelling λέγει «κάθε γέννα εἶναι γέννα ἀπὸ τὸ σκότος πρὸς τὸ φῶς· ὁ σπόρος πρέπει νὰ χαθῆ στὴν γῆ καὶ νὰ ἀποθάνῃ στὸ σκότος, γιὰ νὰ ἀνορθωθῆ ἔπειτα κάποια ὠραία φωτεινὴ μορφή καὶ νὰ ἀναπτυχθῆ μέσα στὸ ἡλιακὸ φῶς. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖται μέσα στὴν μήτρα· καὶ ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ ἀνοήτου, ἀπὸ τὸ αἴσθημα καὶ τὴν λαχτάρα, τὴν τραννὴ αὐτὴ μάννα τῆς γνώσεως, ἀνασηκῶνονται πρῶτα — πρῶτα οἱ φωτεινὲς σκέψεις». Τὸ σκοτεινὸ, τὸ ἀκατανόητο εἶναι ἡ ἀνέκφραστη αἰτία καὶ τοῦ φωτεινοῦ, τοῦ λογικοῦ, γιατί ἡ ζωὴ, ποὺ διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν λόγο καὶ ἡ ψυχὴ ποὺ εἶναι ἡ γεννήτρα καὶ ἡ ἀποδέκτρα τοῦ λόγου, εἶναι κατὰ βάθος σκοτεινὲς καὶ ἀκατάληπτες. Ἡ αἰτία ποὺ δημιουργεῖ τὸ ὀλιγόημερο λουλοῦδι τοῦ ἀγροῦ καὶ ποὺ συγκρατεῖ τὸ πολύχρονο ἀστέρι εἶναι ἀνέκφραστη μὲ τὴν δύναμη καὶ τὴν μορφή τοῦ λόγου. Τὸ ἀκατάληπτο, τὸ σκοτεινὸ, ἂν καὶ γίνεται δημιουργικὴ αἰτία τοῦ φωτεινοῦ, ἔν τούτοις εἶναι καὶ ὁ βυθὸς καὶ ὁ τάφος τοῦ λόγου. Χωρὶς τὸ σκοτεινὸ αὐτὸ στοιχεῖο δὲν ὑπάρχει πνευματικὴ

δημιουργία, δὲν ὑπάρχει παιδεία. Τὸ σκοτεινὸ στοιχεῖο εἶναι ἐκεῖνο πὺν δέχεται τὴν μορφή τῆς δημιουργίας. Καὶ κατὰ βάθος, ἅμα θεωρήσωμε τὸν κόσμον ὡς μιὰ ἀκατάπαυστη ἱστορία, ὡς ἓνα αἰώνιον ἀγῶνα γιὰ τὴν μόρφωση, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε πῶς ἡ μορφή τοῦ κόσμου γεννήθηκε σιγά—σιγά ἀπὸ τὸν πόθο τὸν ἀκατάπαυστο καὶ ἀκόρεστο, πὺν διακαίει αὐτὸ τὸ σκοτεινὸ στοιχεῖο, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε, ἅμα θεωρήσωμε τὸν κόσμον ἱστορικά, πῶς εἶναι μιὰ δημιουργία φωτὸς ἀπὸ τὸ σκότος, μιὰ γένεσις μορφῆς ἀπὸ τὸ ἄμορφο. Αὐτὸ εἶναι τὸ βαθύτερο νόημα πὺν κρύπτεται μέσα στὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως. Τὸ σκοτεινὸ στοιχεῖο, πὺν εἶναι στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς πόθος, γίνεται αἰτία νὰ γεννηθῆῖ κάτι φωτεινὸ, κάτι διαπερασμένο ἀπὸ τὸ φῶς τῆς μορφῆς. Τὶ ἄλλο εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς παρὰ μιὰ παιδεία, μιὰ μόρφωσις, καὶ τὶ ἄλλο μπορούμε νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πρώτη ἀρχὴ τῆς παιδείας παρὰ τὴν ὑπόκωφη συνείδηση ἑνὸς σκοτεινοῦ ἀκόμα πόθου, τὴν διαίσθησις ἑνὸς σκοτεινοῦ στοιχείου ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ ὁποίου ζητάει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐλευθερωθῆῖ;

Ἐδῶ ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωμε νὰ ἀναπτύσσωμε τὸ θέμα μας θεωρητικὰ παραθέτομε τὸν μῦθον τοῦ Πλάτωνος τὸν σχετικὸ μὲ τὴν παιδεία τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἀνθρώπινες ψυχῆς εἶναι ὅμοιες μὲ ἀνθρώπους πὺν κατοικοῦν μέσα σ' ἓνα σπήλαιον. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι ἀλυσσοδεμένοι ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἡλικία καὶ εἰς τὰ πόδια καὶ εἰς τὸ κεφάλι, καὶ δὲν μπορούν οὔτε νὰ σηκωθοῦν, οὔτε νὰ στρέψουν τὸ κεφάλι τους δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Κάθηνται δὲ ἔχοντες τὴν εἴσοδον τοῦ σπηλαίου πρὸς τὰ νῶτα των καὶ εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ βλέπουν πάντα πρὸς τὰ ἔμπρὸς, μὴ δυνάμενοι νὰ ἰδοῦν οὔτε δεξιὰ οὔτε ἀριστερά, ἀφοῦ δὲν μπορούν νὰ κουνήσουν τὸ κεφάλι τους. Ὅπισθεν των καίει μιὰ μεγάλη φωτιὰ καὶ μπροστὰ στὴν φωτιὰ ὑπάρχει ἓνας δρόμος, χωριζόμενος ἀπὸ τοὺς ἀλυσσοδεμένους μὲ ἓναν τοῖχον. Ἡ λάμψις τῆς φωτιᾶς πέφτει στὸ βάθος τοῦ σπηλαίου καὶ τὸ φωτίζει. Ἀπὸ τὸν δρόμον αὐτὸν περνᾶνε τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἄνθρωποι φέροντες διάφορα σκεύη, ἀνδριάντας καὶ ἄλλα διάφορα πλάσματα τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας, εἴτε ξύλινα, εἴτε λίθινα. Οἱ ἄνθρωποι πὺν διαβαίνουν κρατοῦν

τὰ πράγματα αὐτὰ εἰς τρόπον ὥστε νὰ προσπερνᾶν τὸν χωριστικὸν τοῖχο καὶ νὰ πέφτουν οἱ σκιές των στὸ βάθος τοῦ σπηλαίου. Οἱ ἀλυσσοδεμένοι βλέπουν μονάχα τὶς σκιές τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν, ἐνῶ τὶς σκιές τῶν κρατούτων τὰ ἀγάλματα δὲν τὶς βλέπουν, γιὰτὶ αὐτὲς πέφτουν στὸν τοῖχο ποὺ χωρίζει τοὺς ἀλυσσοδεμένους ἀπὸ τὴν φωτιά. Ἄν μάλιστα γεννηθῆ καὶ κάποια ἤχῳ μέσα στὸ σπήλαιον ἀπὸ τὶς φωνές τῶν διερχομένων ὀπισθεν τῶν ἀλυσσοδεμένων, τότε οἱ ἀλυσσοδεμένοι θὰ νομίσουν πὼς ἡ φωνὴ αὐτὴ ἀνήκει σὶς σκιές τῶν ἀνδριάντων, θὰ πιστέψουν πὼς οἱ σκιές ὁμιλοῦν, ἀφοῦ ποτὲ δὲν εἶδαν πραγματικούς ἀνθρώπους, οὔτε ἄκουσαν φωνὴν ἀνθρώπου. Ἄν τώρα κάποιος λυθῆ ἀπὸ τὰ δεσμά του καὶ σηκωθῆ καὶ μπορέσῃ καὶ στρέψῃ τὸ κεφάλι του πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἰδῆ τὴν φωτιά τότε θὰ θαμβωθοῦν τὰ μάτια του ἀπὸ τὴν δύναμη τοῦ φωτός καὶ θὰ πονέσουν καὶ δὲν θὰ ἀνθέξουν νὰ ἰδοῦν τοὺς ἀνδριάντας, τῶν ὁποίων ἔβλεπαν πρὶν τὶς σκιές. Ἄν μάλιστα εὐρεθῆ ἐκεῖ κάποιος, ποὺ ἔχει ζήσῃ στὸ φῶς καὶ στὸν πραγματικὸν κόσμον, καὶ τοῦ εἰπῆ, πὼς ὅσα ἔβλεπε πρῶτα, ὅταν ἦτο ἀλυσσοδεμένος, ἦταν σκιές καὶ φάσματα, καὶ ὅτι αὐτὰ ποὺ βλέπει τώρα εἶναι τὰ πραγματικά, τότε θὰ ἀπορήσῃ, θὰ δυσπιστήσῃ πρὸς τὰ λεγόμενα, θὰ ἐξακολουθῆ δὲ νὰ πιστεύῃ πὼς οἱ σκιές εἶναι ἀληθέστερες ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα. Ἄν μάλιστα ὁ παρευρισκόμενος φωτισμένος ἀνθρώπος, τὸν ἀναγκάσῃ νὰ στρέψῃ τὰ μάτια του πρὸς τὸ φῶς, τότε ὁ πρῶην δεσμώτης θὰ ἀποστρέψῃ τὰ βλέμματά του ἀπὸ τὸ φῶς καὶ θὰ ξαναγυρίσῃ μὲ τὴν ματιά του πρὸς ἐκεῖνα ποὺ ἔβλεπε πρῶτα, πρὸς τὶς σκιές, καὶ θὰ πιστεύσῃ πὼς ἐκεῖνα εἶναι σαφέστερα ἀπὸ τὰ δεικνυόμενα, τὰ πραγματικά. Τί θὰ συμβῆ δὲ ἂν ἐξαναγκάσῃ κανεὶς τὸν πρῶην δεσμώτη νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ σπήλαιον καὶ νὰ ἀτενίσῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου; Δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ρίψῃ τὸ βλέμμα του εἰς κανένα ἀντικείμενον καταυγαζόμενον ἀπὸ τὸ ἡλιακὸ φῶς. Θὰ πρέπη πρῶτα νὰ συνηθίσῃ τὸ φῶς. Πρῶτα-πρῶτα θὰ πρέπη νὰ ἰδῆ τὶς σκιές, ποὺ γίνονται μὲ τὸ ἡλιακὸ φῶς, ἔπειτα θὰ ἰδῆ τὶς σκιές τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν πραγμάτων ποὺ γίνονται μέσα στὰ ὕδατα, κατόπιν θὰ ἰδῆ τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ζῶα, καὶ τὰ πράγματα αὐτούσια, ὕστερα τὸν οὐρανόν, τὴν νύχτα μάλιστα θὰ τὸν ἰδῆ εὐκο-

λώτερο, γιατί τὸ φῶς τῶν ἄστρον καὶ τῆς σελήνης εἶναι ἀπαλό, καὶ τελευταῖα θὰ στρέψη τὸ βλέμμα του καὶ πρὸς τὸν ἥλιο τὸν πραγματικὸ καὶ τότε θὰ καταλάβῃ ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῶν ἐνιαυτῶν καὶ τῶν ὄρατῶν ὄντων, καὶ τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν εἰκονικῶν. Τὴν στιγμὴν αὕτῃ θὰ θυμηθῆ τὴν ζωὴ τοῦ δεσμοτηρίου, θὰ ἀναλογισθῆ τοὺς συνδεσμούς του καὶ θὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτόν του εὐδαίμονα γιὰ τὴν ἀπολύτρωση, καὶ θὰ οἰκτίρῃ τοὺς συνδεσμούς του.

Αὐτὸς εἶναι ὁ πλατωνικὸς μῦθος· εἰκονικὰ μᾶς παρουσιάζει τὴν πορεία, πὺ διατρέχει ἡ ψυχὴ ὡς ποῦ νὰ μορφωθῆ, ὡς πὺ νὰ ἀνεβῆ ἀπὸ τὸ σκοτάδι πρὸς τὸ φῶς καὶ νὰ ἀφήσῃ τὶς σκιὰς καὶ ἀτενίσῃ τὰ πράγματα καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων.

Ἄφοῦ λοιπὸν ὁ λόγος καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι τὰ στοιχεῖα κάθε παιδείας, ὁ μορφωτὴς, ὁ δουλευτὴς τῶν ψυχῶν, πρέπει νὰ στραφῆ πρὸς τὰ δύο αὐτὰ συνεχόμενα, ἀλλὰ μονάχα μὲ τὴν βοήθειαν τῆς παιδείας ἀλληλοαναπτυσσόμενα στοιχεῖα, ἢ καλλίτερα πρέπει νὰ στραφῆ πρὸς τὸ ὑποκείμενο, πὺ μορφώνεται καὶ πρὸς τὸ ἀντικείμενο, πὺ μορφώνει. Ἀντικείμενο τῆς παιδείας εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸ νόημα, ἢ ἠθικὴ ἀξία, τὸ καλλιτεχνικὸ δημιούργημα. Πρὸς αὐτὰ πρέπει ἡ παιδεία νὰ ὀδηγῆ τὸν παιδευόμενον, τὸν ἀναπτυσσόμενον ἄνθρωπον. Ὑποκείμενο τῆς παιδείας εἶναι ἡ ψυχὴ, τὸ ψυχικὸ γίνεσθαι πὺ ἄλλοτε παρουσιάζεται ὡς πόθος, ἄλλοτε ὡς πάθος, ἄλλοτε ὡς ἐπιθυμία καὶ ἄλλοτε ὡς ἔρωσ, καὶ ἀπὸ τὸν πόθο σιγὰ-σιγὰ, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐπιστήμης, πρέπει ὁ μορφωτὴς νὰ ἀναθρέψῃ λόγο, ἀπὸ τὸ πάθος μὲ τὴν ἀρωγὴν τῆς ἠθικῆς ἀξίας νὰ δημιουργήγῃ ἠθος, ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀναστήσῃ σιγὰ-σιγὰ κατεύθυνση βουλευτικὴ καὶ πράξι καὶ ἐκτέλεση τῆς ζωῆς ἀντικειμενικὴ, ἀπὸ τὸν ἔρωτα τέλος νὰ ἀναθρέψῃ λαχτάρια γιὰ κάθε ἔργο καὶ ἐνθουσιασμό γιὰ κάθε δῶρο τῆς τέχνης καὶ τῆς φύσεως. Ὁ δουλευτὴς τῶν ψυχῶν πρέπει νὰ ζητήσῃ νὰ συνδυάσῃ τὰ ἀντίθετα, νὰ ἄρῃ σιγὰ-σιγὰ τὴν ἀντίθεση εἰς τὴν ὁποία ζῆ, τὴν ἀντίθεση μεταξὺ ψυχῆς φτωχῆς καὶ ἄμορφης καὶ λόγου ἀφθονοῦ καὶ μορφωμένου.

Εἶναι δύσκολη ἡ θέσις τοῦ μορφωτοῦ τῶν ψυχῶν, γιατί εὐρίσκειται ἀνάμεσα σὲ δύο δυνάμεις, πὺ μόνον τότε συνενώνονται, ὅταν

ξέρη κανείς νὰ τὶς συνενώνη, καὶ ποὺ χωρίζονται καὶ ἐναντιώνονται, ἅμα ἐπιζητεῖ κανείς τὴν σύνθεσιν τους· μὲ τὴν βία καὶ τὸν ἐξαναγκασμό. Ἔχει δύο δυνάμεις νὰ συμφιλιώσῃ ὁ μορφωτὴς ἢ μᾶλλον μιὰ δύναμιν, ποὺ λέγεται ψυχὴ καὶ ποὺ καταπίνει ὅ,τι κανείς τῆς προσφέρει, εἴτε καλὸ, εἴτε κακόν, εἴτε ἀληθινόν, εἴτε ψεύτικον, εἴτε λογικόν εἴτε παράλογον, καὶ ἓνα νόμον, ποὺ ἅμα παραβιάζεται, καταβάλλει ἐκεῖνον ποὺ τὸν παραβιάζει. Ὁ λόγος, ἅμα τὸν διαστρεβλώνομε, μᾶς διαστρεβλώνει, ὁ νόμος τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀληθείας εἶναι ἀμείλικτος, ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι ἀπαλὴ καὶ δέχεται κάθε χτύπημα ἢ κάθε χαιδεύμα χωρὶς καμμιᾶν ἀντίστασιν. Καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ ψυχὴ θέλουν λοιπὸν τὸν ὁδηγόν τους.

Ἄλλὰ ὁ μορφωτὴς, ὅσο καὶ ἂν εὐρίσκειται ἀνάμεσα στὶς δύο ἀντιθέσεις, στὴν ἀμόρφωτη ψυχὴ καὶ στὸν μορφωμένο λόγον, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑπολογίξῃ καὶ νὰ ἐκτιμᾷ ἕξις καὶ τὰ δύο, τότε μονάχα θὰ βαδίσῃ βέβαια εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἅμα κατανόησιν πρῶτα-πρῶτα τί εἶναι λόγος, τί εἶναι μορφωτικὸν ἀγαθόν, γιὰτὶ ὁ λόγος εἶναι κάτι ἀντικειμενικόν καὶ βέβαιον καὶ δὲν ὑπόκειται στὶς ἀπειράριθμες ἀλλοιώσεις, ποὺ δέρνουν τὴν ὑποκειμενικότητα, τὴν ψυχὴν, ποὺ θέλει νὰ μορφώσῃ. Εἰς τὸ σύστημα τῆς παιδαγωγικῆς καὶ εἰς τὸ σύστημα τῆς παιδείας πρέπει συνεπῶς νὰ προηγεῖται ἡ θεωρία τοῦ λόγου, πρέπει νὰ προηγεῖται ἡ διδασκαλία γιὰ τὸ ἀντικείμενον τῆς παιδείας. Πρέπει δηλαδὴ νὰ ξέρῃ ὁ δουλευτὴς τῶν ψυχῶν τί εἶναι ἐκεῖνον ποὺ ἐπιζητεῖ, ποῖον εἶναι τὸ ἀγαθόν ποὺ ζητάει ἢ διψασμένη γιὰ μόρφωσιν ψυχῆ. Τὸ ἀντικειμενικόν ἀγαθόν, ποὺ τὸ ὀνομάζομε συνολικά, «λόγος», μπορούμε εὐκολώτερα νὰ τὸ γνωρίσωμε γιὰτὶ αὐτὸ εἶναι ἀπολυτρωμένο ἀπὸ τὴν διαρκῆ μεταβολὴν τῶν ὑποκειμενικῶν τάσεων, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ῥοπῶν. Ἀφοῦ γνωρίσωμε τοὺς νόμους τοῦ ἀντικειμενικοῦ αὐτοῦ ἀγαθοῦ, ἀφοῦ μάθομε καλὰ ποιῆς ἰδιότητες ἔχει ὁ λόγος, τότε θὰ μπορέσωμε νὰ συμπεράνωμε βέβαια καὶ ἀποφασιστικὰ καὶ ποιῆς ἰδιότητες ἔχει ἡ ψυχὴ, γιὰτὶ ὁ λόγος εἶναι ἔργον τῆς μορφωμένης ψυχῆς.

Βέβαια ποτὲ δὲν θὰ μπορέσωμε στὴν πραγματικότητα νὰ χωρίσωμε τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον, τὸν λόγον ἀπὸ τὴν ψυχὴν, γιὰτὶ ὁ λόγος εἶναι ἡ ἀντικειμενικοποίησις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ μορφω-

μένη ψυχὴ εἶναι ἢ *υποκειμενικοποίησις* τοῦ λόγου. Δὲν ἔχομε ἐδῶ δύο πράγματα, πού νὰ χωρίζεται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὡσὰν νὰ ἦταν ἀδιάφορα πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ ἔχομε δύο ὄψεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἔχομε δύο κατευθύνσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνέργειας.

Δὲν ὑπάρχει πούθενά μορφή, νόημα, χωρὶς ψυχὴ, καὶ πούθενά ψυχὴ χωρὶς νόημα καὶ μορφή. Καὶ ἂν ἀκόμα ἀφήσωμε τὰ ἀνθρώπινα καὶ κατεβοῦμε στὰ ζωικά, στὰ φυσικὰ καὶ στὰ χοϊκὰ ἀκόμα βασιλεία τοῦ κόσμου, πούθενά δὲν θὰ βροῦμε καὶ ἐδῶ κάτω ἀκόμα κάποιο περιεχόμενο χωρὶς μορφή καὶ κάποια μορφή χωρὶς περιεχόμενο. Ὅπως θεωροῦμε τὸν μορφωμένον ἄνθρωπο, διαπερασμένον ἀπὸ τὴν δύναμη τοῦ λόγου καὶ διαφωτισμένον ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὴν λάμψη τῆς μορφῆς, ἔτσι ἐννοοῦμε καὶ κάθε ἄλλο φυσικὸ δημιούργημα, εἴτε ζωικό, εἴτε φυτικὸ, εἴτε χοϊκὸ, ὡς ἓνα συναδέλφωμα μιᾶς μορφῆς καὶ μιᾶς ὕλης, ὡς μιὰν ἁρμονία δύο στοιχείων, πού γινώριζονται καὶ συμφιλιώνονται καὶ ἀποτελοῦν μιὰν ὁλότητα. Ὅπως θεωροῦμε τὴν ψυχὴ τοῦ καλλιτέχνη ὡσὰν κάτι, πού ἔχει αὐλακευθῆ ἀπὸ τὸ ἄλτρι τῆς μορφῆς, καὶ πού ἔχει διαποτισθῆ μὲ τὸ νόημα τῆς ἰδέας, ἔτσι ἐννοοῦμε καὶ τὸ λουλοῦδι τοῦ ἄγρου, τὸ παραπεταμένο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὡσὰν κάτι λαξευμένο μὲ τὴν ἴδια τὴν σμίλη τῆς μορφῆς καὶ οἰκοδομημένο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ὑλικό. Τὴν διαφορὰ βέβαια, πού χωρίζει τοὺς κόσμους, τὸν ἀνθρώπινον ἀπὸ τὸν ζωικό, τὸν ζωικὸν ἀπὸ τὸν φυτικὸ καὶ τὸν φυτικὸν ἀπὸ τὸν χοϊκὸ, τὴν κρατοῦμεν ὡς μιὰ σπουδαία διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἔργο τῆς δημιουργίας. Ὅχι μόνον τὴν κρατοῦμε, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγαλώνομε, γιατί ὅσο ἐμβαθύνομε στὸ μυστικὸ τῆς συνειδήσεως εἴτε μὲ τὴν παιδεία, εἴτε μὲ τὴν ἐπιστήμη, εἴτε μὲ τὴν πράξη, εἴτε μὲ τὴν τέχνη, ὅσον ἀνασκάπτωμε τὰ βάθη τῆς συνειδήσεως, τόσο περισσότερο αἰσθανόμαστε τὸ χάσμα, πού χωρίζει τὸ συνειδητὸ ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο. Ὅσο καλλιεργοῦμε τὴν συνείδηση τόσο κατανοοῦμε καὶ τὸ ἀσυνείδητο, ὅπως ὅσο καλλιεργοῦμε τὴν ἱστορία, τόσο καταλαβαίνομε τὸ ἀνιστόρητο, πού εἶναι ἡ φύσις.

Ἀλλὰ ἂν ἀποκρούωμε τὴν θεμελίωση τῆς παιδαγωγικῆς καὶ γενικῶς τῆς παιδείας ἐπάνω εἰς τὴν ἄστατη ψυχικὴν ἐνέργεια γιὰ

να ἀποφύγωμε τὸν σχετικισμό καὶ τὸν σκεπτικισμό, ποὺ γεννιέται πάντα αὐθόρμητα ἀπὸ μία τέτοια θεμελίωση, ἀπωθοῦμε ἐπίσης καὶ μία θεμελίωση τῆς παιδείας ἐπάνω στὰ ἀπολύτως ὠρισμένα νοήματα, στὰ δογματικῶς παραδεδεγμένα πνευματικὰ οἰκοδομήματα. Τὰ νοήματα ποὺ ὑποθέτομε ὡς βάρη τῆς παιδείας, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, τὸ ἦθος καὶ ὁ μῦθος, δὲν εἶναι, γιὰ μᾶς, δεδομένα ἀπολύτως καὶ οἰκοδομημένα ἀμετάβλητα, ἀλλὰ παρουσιάζονται στὸ βλέμμα τῆς καινούργιας ψυχῆς, ποὺ ποθεῖ νὰ μορφώσῃ ἢ μορφωθῇ ὡς ἐντελῶς νέα. Ἐνα βλέμμα τῆς ἀπὸ τὸν ἔρωτα γιὰ τὴν μόρφωση κατατρογωμένης ψυχῆς πρὸς τὰ νοήματα αὐτὰ ἀρκεῖ γιὰ νὰ τοὺς δώσῃ νέα ὄψη, ἡ δὲ ψυχὴ τοῦ μορφωτοῦ, ποὺ εἶναι μορφωμένη τὰ φωτίζει πάντα διαφορετικῶς ἀπὸ ὅ,τι τὰ ἐφώτισαν περασμένες ψυχές. Ὅπως ἡ ψυχὴ κινητοποιεῖ τὰ ἀκίνητα, τὶς ἱστορικὲς μορφές τοῦ πνεύματος, ἔτσι καὶ ἐκεῖνα, τὰ ἀκίνητα, ἅμα πάρουν μιὰ νέα μορφή, προσδίδουν στὴν ψυχὴ χαρακτῆρα μὲ τὸ ἀντιφέγγισμα ποὺ δημιουργοῦν. Τὰ ἱστορικὰ ἀγαθὰ, ποὺ εἶναι στοιχεῖα μορφωτικὰ γιὰ τὴν ψυχὴ, ποτὲ δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς δόγματα, ἡ δὲ ψυχὴ ὡς τὸ ἀλλοιούμενο καὶ μορφούμενο στοιχεῖο, ποτὲ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀλλοιώσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μορφώσεως. Ἐκεῖνο δὲ ποὺ μορφώνεται ἔχει καὶ τὴν δύναμη νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη ῥοὴ καὶ νὰ κρατηθῇ ὡς συνείδησις, ποὺ ἐκλέγει τὸ ἀληθινὸ καὶ ἀπορρίπτει τὸ ψεύτικο. Ὁ λόγος, ἅμα γίνεται ἀκίνητος, ἅμα ἐννοεῖται ὡς κάτι δογματικῶς ἀμετάβλητο, ὁδηγεῖ στὴν δογματικὴ τοῦ λόγου, ἡ δὲ ψυχὴ ὅταν ἐννοεῖται μόνον ὡς συνεχῆς ἀλλαγὴ καταστάσεων, χωρὶς κανένα μόνιμο περιεχόμενο, ὁδηγεῖ στὴν ἀστάθεια. Καὶ ἔτσι ἀπὸ τὴν παρανόηση τῶν δύο στοιχείων τῆς παιδείας, τὸν λόγο καὶ τὴν ψυχὴ, γεννιῶνται οἱ δύο ἐχθροὶ κάθε ἀληθινῆς παιδείας, ὁ δογματισμὸς καὶ ὁ σχετικισμὸς. Ὁ πρῶτος ἔρχεται μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ μὲ τὸ σκῆπτρο τοῦ ἀναλλοιώτου, ὁ δεύτερος προβάλλει μὲ τὸ ἄγγελμα τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς καὶ τῆς διαρκοῦς ἀλλοιώσεως κάθε ἀξίας. Ἡ παιδεία ἅμα στηρίζεται στὰ διδάγματα τοῦ πρώτου καὶ ὑποκύπτει κάτω ἀπὸ τὸ σκῆπτρο τὸ δεσποτικὸ τοῦ δογματισμοῦ, γίνεται σχολαστικὴ καὶ ἀπονεκρώνει τὶς ψυχές, ἐκβιάζει τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξιν καὶ θανατώνει κάθε ἔρωτα γιὰ τὴν μόρφωσιν.

Ἄμα ἀκούει τὰ κελεύσματα τοῦ δευτέρου ἢ παιδεία γίνεται ἀναρχία καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὶς ψυχὰς κάθε κριτήριο ἀντικειμενικὸ καὶ τὶς ἀπο-
γυμνώνει ἀπὸ κάθε μορφῆ. Δογματισμὸ πρεσβεύουν, ὅσοι νομίζουν
πὼς τὰ ἀντικείμενα, τὰ νοήματα τῆς παιδείας, εἶναι ἀπόλυτα ἀπὸ τοὺς
περασμένους αἰῶνας καθωρισμένα καὶ πὼς ἔμεῖς πρέπει νὰ ὑπα-
κούωμε πειθαρχικὰ καὶ νὰ ἀφομοιωνόμαστε μὲ τὰ νοήματα τῶν
περασμένων καιρῶν· γι' αὐτὸ τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ δογμα-
τισμοῦ εἶναι ἡ ἀπονέκρωσις τῶν νέων ψυχῶν.

Σχετικισμὸ διδάσκουν ἐκεῖνοι ποὺ δὲν μποροῦν πουθενὰ νὰ ἀρά-
ξουν, ποὺ ἀπὸ καμμιὰν πνευματικὴν ἀξία δὲν μποροῦν νὰ κρατηθοῦν,
γιατὶ μαμμιά δὲν ἀγαπᾶν στὸ βάθος, καὶ ἀπὸ καμμιὰ δὲν ἐνθουσιάζ-
ονται. Γι' αὐτὸ αὐθόρμητα πάλι γεννάει ὁ σχετικισμὸς τὸν σκεπτι-
κισμὸ, αὐθόρμητα προβάλλει ἀπὸ τὴν ἀστάθεια πρὸς κάθε ἀξία, ἡ
ἀμφιβολία γιὰ κάθε ἀξία.

Τὶ πρέπει νὰ κάμῃ ὁ δουλευτῆς τῶν ψυχῶν; ποῦ πρέπει νὰ
σταθῇ ὁ μορφωτῆς, ἅμα εὐρίσκεται ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς ἐχ-
θρούς; Ὁ μορφωτῆς πρέπει νὰ κρίνῃ. Οὔτε στὸ δογματικὰ παρα-
δεδεγμένο νόημα, οὔτε στὴν ἀνεργμάτιστη ψυχικὴν ἀνέργεια θὰ σταθῇ.
Σκοπὸς του εἶναι νὰ θραύσῃ τὸν δογματισμὸ καὶ νὰ σταθεροποιήσῃ
τὴν ψυχὴ. Τὴν ψυχικὴν ἐνέργεια θὰ τὴν πάρῃ ὁ μορφωτῆς, ὡς κάτι
ποὺ ἔχει μονάχα τὴν δυνατότητα νὰ μορφωθῇ, τὸ νόημα θὰ τὸ
πάρῃ ὁ μορφωτῆς ὡς κάτι ποὺ χρεωστᾶται τὴν μορφὴν του στὸν ἔρωτα
καὶ τὸν πόθο τῆς ψυχῆς. Ὁ μορφωτῆς θὰ κρίνῃ καὶ τὴν ἐνέργεια
καὶ τὸ νόημα, θὰ ἀπαλλάξῃ τὸ νόημα ἀπὸ τὸν δογματισμὸ του, καὶ
θὰ προσδόσῃ εἰς αὐτὸ μιὰ μορφὴν πρεπούμενη, καὶ θὰ ἀπαλλάξῃ τὴν
ἐνέργειαν ἀπὸ τὴν ἀστάθειά της, θὰ προσφέρῃ εἰς αὐτὴν ὡς στή-
ριγμα τὸ ἀναγεννημένο καὶ ἀναμορφωμένο νόημα. Κρίση θὰ κάμῃ
ὁ δουλευτῆς τῶν ψυχῶν γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν ἀληθινὴ παιδεία. Θὰ
πάρῃ τὴν ἀχαλίνωτη ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ θὰ τὴν φέρῃ σιγὰ-σιγὰ
σὲ ἐπικοινωνία καὶ σὲ γνωριμία μὲ τὶς ἱστορικὰς μορφὰς τοῦ πνεύ-
ματος ποὺ ἀδιάκοπα μεταβάλλονται καὶ ποὺ ἀδιάκοπα μεταβάλλουν,
μορφώνουν τὸν καλλιεργητὴ τους, μορφώνουν καὶ τὴν ψυχὴ ποὺ τὶς
ἀποδέχεται.

Σήμερα στὴν Ἑλλάδα οἱ δύο ἐχθροὶ τῆς ἀληθινῆς παιδείας εἶναι

ὁ σχολαστικισμὸς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο. Εἶναι δύο πράγματα ποὺ φαίνονται ἐντελῶς ἀντίθετα καὶ ὅμως ἔχουν μιὰ βαθυὰ σχέση, γιατί ὁ σχολαστικισμὸς ἐγέννησε τὸν ἐκπαιδευτικὸ ἱστορικὸ ὕλισμό. Ἡ νεολαία μας ζητάει καὶ ἀγαπάει τὸ νέο αὐτὸ κήρυγμα, γιατί ἡ δίψα της γιὰ τὴν μόρφωση δὲν καταστέλλεται ἀπὸ τὸν σχολαστικισμό. Ὁ σχολαστικισμὸς ἔχει τόσο πολὺ τυραννίση τὶς ψυχές, ποὺ ζητοῦν καταφυγὴ εἰς κάθε καινούργιο, ἀδιάφορο ἂν αὐτὸ εἶναι στὴν ῥίζα τοῦ σαθροῦ. Σχολαστικισμὸς εἶναι κάτι ἀπονεκρωτικὸ, κάτι ποὺ ἀνασκαλεύει πάντα τοὺς τύπους καὶ δὲν φθάνει ποτέ στὸ πνεῦμα, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἀληθινῆς παιδείας. Ἐκπαιδευτικὸς ἱστορικὸς ὕλισμὸς, ὅπως τοῦλάχιστον ἐμφανίζεται τὸ πολιτικὸ αὐτὸ σύστημα σήμερα, εἶναι κάτι ἀπειθάρχητο, καὶ κατὰ βάθος ἀνιστόρητο, ἂν καὶ λέγεται ἱστορικὸς ὕλισμὸς. Εἶναι ἀνιστόρητος ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς, καὶ ἀντιἱστορικὸς, γιατί παραβιάζει τὴν ἔννοια καὶ τὴν ἐνέργεια τῆς ἱστορίας, καὶ ζητεῖ μὲ τὸ ἓνα μονάχα στοιχεῖο τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, μὲ τὴν ὕλη, νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλο τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, καὶ ζητεῖ τὴν βία ἀνατροπὴ ὅλων τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, τὸ δὲ βίαιο εἶναι ἐχθρὸς κάθε ἀληθινῆς παιδείας. Εἶναι ἀνιστόρητος ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς διότι μηχανοποιεῖ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἔννοει ὡς κάτι φυσικὸ. Εἶναι ἀνιστόρητος ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς διότι ἡ διαλεκτικὴ του εἶναι οἰκονομική, οἰκονομία εἶναι σχέσις ἀριθμῶν. Ἐπειδὴ ἡ οἰκονομία ἐργάζεται μὲ ἀριθμητικὲς κατηγορίες γι' αὐτὸ παραβιάζει τὴν ἱστορία, ἀπὸ ἱστορικὸ φαινόμενο, τὴν κάνει φυσικὸ φαινόμενο.

Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὑπάρχουν ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴν ἀξίωση, ὅτι διατηροῦν τὴν ἀρχαία σοφία, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα κρατοῦν μονάχα ὠρισμένους ἀρχαίους τύπους, ἢ ἀκριβέστερα ὠρισμένες παραφθορὰς τῶν ἀρχαίων τύπων· αὐτοὶ εἶναι οἱ σχολαστικοί, ποὺ εἶναι καὶ τυραννικοὶ πρὸς τὶς νέες ψυχές, καὶ διδάσκουν πὼς δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμε τίποτα ἀπὸ ὅσα ἔκαμαν οἱ περασμένες ψυχές, οἱ περασμένες γενεές τῆς ἱστορίας μας· αὐτὸς εἶναι ὁ σχολαστικὸς δογματισμὸς. Διδάσκει πὼς ἡ παιδεία πρέπει νὰ κρατηθῇ δογματικὰ κοντὰ στὰ περασμένα καὶ νὰ ἀδιαφορήσῃ γιὰ κάθε νέο. Ὁ σχολαστικισμὸς αὐτὸς ἐκδηλώνεται στὴν παιδεία ἐδῶ καὶ ἑκατὸ χρόνια· εἰς δὲ τὴν

ἐκκλησία ἐδῶ καὶ χίλια χρόνια, γιατί στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα ἀπὸ τὴν διαμάχη μεταξὺ εἰκονολατρείας καὶ εἰκονοθρυμματισμοῦ, κανένα ἄλλο πνευματικὸ γεγονός δὲν ἐτάραξε τὴν δογματικὴν ἀμεριμνησίαν τῆς ἐκκλησίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Καίρη, τοῦ ὁποίου ὄμως ἡ φωνὴ κατεπνίγη κάτω ἀπὸ τὴν βία τοῦ δογματισμοῦ.

Ὁ δογματισμὸς καὶ ἡ τυπολατρεία αὐτὴ τῆς ἐκκλησίας παρεσκεύασε τὸ εὐφορὸ ἔδαφος γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς προπαγάνδας, τὴν ὁποίαν κάνει σήμερα ἡ καθολικὴ ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα, καὶ τῆς ὁποίας οἱ κίνδυνοι μορεῖ νὰ εἶναι μεγάλοι, γιατί θὰ εἶναι ἀξιοθρήνητο ἂν ἡ φυλὴ μας χάσῃ τὴν ἐνότητα τῆς θρησκευτικῆς τῆς ψυχολογίας. Ὅλα δὲ τὰ ἄλλα μέτρα, εἴτε νομοθετικά, εἴτε ἐκκλησιαστικά δὲν θὰ ἀποτρέψουν τὸν ὑφιστάμενο κίνδυνο, ἐκτὸς ἐνός, τῆς πραγματικῆς παιδείας ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται ὡς θρησκευτικοὶ ὀδηγοὶ τοῦ λαοῦ. Τίποτε ἄλλο δὲν μπορούμε νὰ ἀξιώσωμε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία παρὰ ἀληθινὴ παιδεία τῶν λειτουργῶν τῆς. Σήμερα μάλιστα ὁπότε ἡ ἐκκλησία ἀποκτᾷ ὑλικὴ ἐλευθερία, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ ὡς ὑποχρέωση ἀπέναντι τῆς πολιτείας, ὅτι θὰ φροντίσῃ γιὰ ἕνα τόσο ριζικὸ ζήτημα, ἀλλοιῶς καλλίτερα νὰ μὴν γίνῃ ἡ ῥευστοποίησις τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὑπάρχουν ἐκεῖνοι ποὺ ζητοῦν νὰ λησμονήσωμε τὰ ἔργα τῆς ἱστορικῆς μας ζωῆς, ζητοῦν τὴν ὀλοκληρωτικὴ λήθη τοῦ παρελθόντος καὶ ἔχουν ὡς σύμβολο τὸ καινούργιο καὶ κάτι γενικὸ γιὰ ὅλους τοὺς λαούς, τὸ κομμουνιστικὸ, καὶ παραβιάζουν τὴν ἱστορία τὴν ἑλληνικὴν τόσον, ὥστε νὰ παρουσιάξουν τὸ δράμα τῆς νέας ἑλληνικῆς δημιουργίας, τοῦ ὁποίου ὁ ἥρωας ὑπῆρξεν ἕνας Βύρων, ὡς ἕνα ἀπλοῦν οἰκονομικὸν γεγονός.

Ἀλλὰ καὶ ὁ σχολαστικισμὸς καὶ ὁ ἐκπαιδευτικὸς ὕλισμός, ἂν καὶ εἶναι ἐχθροὶ τῆς παιδείας, ζητοῦν νὰ μεταχειρισθοῦν τὴν παιδείαν γιὰ νὰ ἐπικρατήσουν, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν ἐκεῖνο ποὺ ποθοῦν, ὁ μὲν πρῶτος τὴν ἀφομοίωση τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ μὲ μερικὸς περασμένους τύπους καὶ τὴν ἀφοσίωση στὰ περασμένα σύμβολα, ὁ δὲ δεύτερος τὴν ἀπόσχιση ἀπὸ κάθε ἱστορικὸ παρελθόν. Θέλουν δηλαδὴ καὶ οἱ δύο νὰ μεταχειρισθοῦν τὴν παιδείαν γιὰ νὰ δημιουργήσῃ ὁ μὲν πρῶτος

ἱστορία τοῦ πνεύματος, ὁ δὲ δεύτερος ζωὴ τοῦ πνεύματος. Ἄλλὰ ἡ ἱστορία καὶ ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος, δὲν δημιουργοῦνται, οὔτε μὲ τὴν ἀκινήσια τοῦ σχολαστικισμοῦ, οὔτε μὲ τὴν ἀστάθεια καὶ τὴν βιαιότητα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὕλισμοῦ. Ἱστορία καὶ ζωὴ πνεύματος δὲν δημιουργεῖται οὔτε μὲ τὴν δογματικὴ ἔμμονή στα περασμένα, οὔτε μὲ τὴν αὐθαίρετη ἄρνηση τῶν περασμένων. Οἱ σχολιαστικοὶ δὲν ξαίρουν τί θὰ εἴπῃ δίψα τῆς ψυχῆς γιὰ νέες μορφές, οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ δὲν γνωρίζουν τί θὰ εἴπῃ νάχη ἕνας λαὸς ἱστορικὰ μυστικά.

Γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ὁμως πνευματικὴ ἱστορία, γιὰ νὰ γεννηθοῦν νέες πνευματικὲς μορφές, χρειάζονται πάντοτε τρία στοιχεῖα, χρειάζεται πρῶτα ζωὴ ἀκατανάλωτη καὶ ἀκμαία, ἔπειτα πόνος γιὰ νέες πνευματικὲς μορφές καὶ τελευταῖα περασμένες μορφές πνεύματος. Ἡ ζωὴ εἶναι ἐκεῖνο ποῦ ἔχει τὴν δύναμη, τὴν ὁρμή, εἶναι τὸ θερμὸ αἷμα, ὁ πόνος εἶναι ἐκεῖνος ποῦ δίδει τὴν μορφή τῆς ζωῆς, καὶ οἱ περασμένες πνευματικὲς μορφές γίνονται ἀπὸ μορφές ὑλικό.

Ἄμα λέμε ζωὴ ἐννοοῦμε τὴν ἀμόρφωτη, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν πόνον γιὰ τὴν μόρφωση κατεχόμενη ὁρμή, ποῦ ὑπάρχει μονάχα γιὰ τὴν τεῖναι νὰ μορφωθῇ καὶ ποῦ ὑφίσταται μονάχα γιὰ τὴν πρέπει νὰ μορφωθῇ. Ζωὴ εἶναι τὸ ἀπρόσωπο καὶ ἀόρατο ἐκεῖνο στοιχεῖο, ποῦ συλλεγόμενο κανονικὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὸν νόμον τῆς μοίρας στὸν ὀργανισμό, στὴν ἐνιαία αὐτὴν ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία, γίνεται ἀφορμὴ μιᾶς ἀπόλυτης δίψας γιὰ τὴν μόρφωση, τὴν ἐκτέλεση καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ὅ,τι δὴποτε ὁμως καὶ ἂν εἶναι ἡ ζωὴ, γιὰ μᾶς τοὺς ἐκτελεστὰς καὶ τοὺς θεωρητὰς τῆς μένει μία γένεσις, διαπερασμένη ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς ἀντικειμενικὴ δημιουργία, καὶ ἀπὸ τὸν πόθον πρὸς σωτηρία ἀπὸ τὸν καταβροχθιστικὸν χρόνον. Ἡ σωτηρία αὐτὴ τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸ ἀδηφάγον στόμα τοῦ χρόνου γίνεται μὲ τὴν μόρφωση. Ὅταν ὁ ποιητὴς μορφώνει μὲ τὸν λόγον τοῦ κάποιο γεγονότος τῆς ζωῆς, ἢ ὅταν ὁ γλύπτης μορφώνει μὲ τὴν σμίλην τοῦ κάποιο μάρμαρον, διαφεύγουν μ' αὐτὸ καὶ οἱ δύο τὸν κίνδυνον τῆς λήθης καὶ εἰσέρχονται στὸν κόσμον καὶ στὴν μνήμην τῆς ἱστορίας. Ἡ ζωὴ των σώζεται μέσα στις μορφές, ποῦ ἐδημιούργησαν. Ἔτσι ὑπερνικάει ἡ ζωὴ τὸν χρόνον. Τὸ πρῶτον λοιπὸν αἷτιον, τὸ πρῶτον

κίνητρο τῆς πνευματικῆς ἱστορίας, εἶναι ἢ μέσα στὸν χρόνο ἀλυσσοδεμένη ζωὴ, ἢ μὲ τὸν χρόνο παλαίουςα ζωὴ. Ζωὴ εἶναι κάτι ποὺ δὲν πιάνεται ἀλλοιῶς, παρὰ μὲ τὴν δημιουργία μορφῆς καὶ λόγου. Εἶναι κάτι ἀμόρφωτο ἢ ζωὴ, ἀλλὰ τόσο διψασμένο γιὰ τὴν μόρφωση, ποὺ ἔχει τὴν δύναμη νὰ γκρεμίζει καὶ παληὰ συστήματα καὶ νὰ ἀνατρέψῃ καὶ τὰ πατρικὰ ἁμαρτήματα ποὺ τῆς βαρύνουν τὴν ῥάχη. Τέτοια εἶναι ἡ φύσις τῆς ζωῆς ὅταν ἔρχεται νὰ μορφωθῇ, ὅταν παραδίδεται στὰ χέρια τοῦ πλάστου τῆς, τοῦ μορφωτοῦ τῆς.

Τὸ δεύτερο στοιχεῖο πρὸς δημιουργία πνευματικῆς ζωῆς καὶ πνευματικῆς ἱστορίας εἶναι ὁ πόνος γιὰ νέες πνευματικὲς μορφές. Ὅταν λέμε «πόνος» δὲν ἐννοοῦμε ποτὲ κάτι σωματικό, ἀλλὰ πάντοτε κάτι ψυχικό, ἐννοοῦμε τὸν καῦμό τῆς ψυχῆς, ποὺ ἔχει ὡς αἰτία τὴν πνευματικὴν ἀνέχεια, καὶ τὴν ἔλλειψη μορφῆς. Ἡ ἔλλειψις αὐτὴ πνευματικῶν μορφῶν γεννάει στὶς νέες ψυχές τὸ αἶσθημα τοῦ πόνου, ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ γεννάει, τὸν λόγο, τὴν πράξη, τὴν ποίηση καὶ τὴν λατρεία. Θεωροῦμε δηλαδὴ τὸν πόνο ὡς γεννήτορα τοῦ λογικοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὠραίου, ὅπως πιστεύομε ὅτι καὶ ἡ ἔλλειψις πόνου εἶναι αἰτία ἀμορφωσιᾶς καὶ ἀπαιδευσιᾶς.

Ἄντὶ νὰ συνεχίσωμε τὴν θεωρητικὴν ἀνάπτυξη τοῦ πόνου παραθέτωμε ἕνα παραμῦθι τοῦ Oskar Wilde, ποὺ εἰκονίζει ποραστατικὰ τὸ πρᾶγμα.

Κάποιος νέος ἀγαπάει μιὰ νέα. Ἐνας Ῥήγας δίνει ἕνα χορὸ καὶ προσκαλεῖ τοὺς δύο ἀγαπημένους. Ἡ κόρη λέγει στὸ παλληκάρι, ὅτι μόνον τότε θὰ χορέψῃ μαζί του, ἂν τῆς φέρῃ ἕνα κόκκινο ῥόδο. Εἶναι χειμῶνας καὶ κόκκινα ῥόδα δὲν ὑπάρχουν. Ὁ νέος ἄδικα γυρίζει στὸν κῆπο του, ῥόδα κόκκινα δὲν βρῖσκει.

Κάποιο ἀηδόνι βλέπει τὸν νέο καὶ συναισθάνεται τὴν λύπη του. Καὶ καθὼς στέκει ἐπάνω στὸ δένδρο συλλογίζεται τὸ μυστικὸ τῆς ἀγάπης. Ἐπειτα πετάει καὶ κάθεται ἐπάνω σὲ μιὰ τριανταφυλλιά καὶ τῆς λέει «δός μου ἕνα κόκκινο τριαντάφυλλο καὶ θὰ σοῦ τραγουδήσω τὸ γλυκύτερό μου τραγοῦδι». Ἡ τριανταφυλλιά ὁμως λέει στὸ ἀηδόνι: τὰ ῥόδα μου εἶναι λευκὰ ὅσον ὁ ἄφρος τῆς θάλασσας καὶ λευκώτερα ἀπὸ τὸ χιόνι: πήγαινε ὁμως στὴν ἀδελφὴ μου καὶ θὰ βρῆς κόκκινα τριαντάφυλλα».

Τὸ ἀηδόνι ἐπέταξε στὴν ἄλλη τριανταφυλλιά· «δός μου ἓνα κόκκινο τριαντάφυλλο, τῆς εἶπε, καὶ θὰ σοῦ τραγουδήσω τὸ γλυκότερό μου τραγοῦδι».

Ἡ τριανταφυλλιά ὁμῶς ἀρνήθηκε καὶ τοῦ εἶπε. «Τὰ ῥόδα μου εἶναι κόκκινα ὡσὰν τὰ πόδια τῶν περιστεριῶν καὶ πιὸ κόκκινα ἀπὸ τὰ κοράλια πρὸς ἢ παλίρροια τῆς θάλασσας τὰ φέρνει δῶθε καὶ κεῖθε. Ἄλλὰ ὁ χειμῶνας μοῦ ἐπάγωσε τὶς φλέβες καὶ τὸ ψῦχος ἐμάρανε τὰ μπουμπούκια μου καὶ ἡ θύελλα ἔσπασε τὰ κλαδιά μου. Καὶ γι' αὐτὸ αὐτὸν τὸν χρόνον δὲν θὰ βγάλω ῥόδα».

«Ἐνα κόκκινο τριαντάφυλλο, αὐτὸ μονάχα ζητῶ, εἶπε τὸ ἀηδόνι», δὲν ὑπάρχει κανένας τρόπος νὰ τὸ οἰκονομήσω; »

«Ἐπάρχει ἓνας τρόπος, εἶπε ἡ τριανταφυλλιά, ἀλλὰ εἶναι τόσο φοβερός πρὸς δὲν τολμῶ νὰ σοῦ τὸν εἰπῶ».

«Πές μου τον, εἶπε τὸ ἀηδόνι, δὲν τὸν φοβοῦμαι».

«Ἄν θέλῃς νάχῃς ἓνα κόκκινο τριαντάφυλλο, εἶπε ἡ τριανταφυλλιά, τότε νὰ τὸ πλάσης μὲ τὸ κελάδισμά σου στὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ καὶ νὰ τὸ χρωματίσης μὲ τὸ αἷμα τῆς καρδιάς σου, πρέπει νὰ μοῦ τραγουδήσης τὸ τραγοῦδι σου τὴν ὥρα πρὸς ἓνα ἀγκάθι δικό μου θὰ μπαίνει στὸ στήθος σου. Ὅλη τὴν νύχτα πρέπει νὰ τραγουδήσης καὶ τὸ ἀγκάθι πρέπει νὰ διαπεράσῃ τὴν καρδιά σου. Καὶ τὸ αἷμα τῆς ζωῆς σου θὰ τρέξῃ μέσα στὶς φλέβες μου καὶ θὰ γίνῃ δικό μου».

Τὸ ἴδιο βράδυ μόλις ἐφάνηκε τὸ φεγγάρι στὸν οὐρανὸ τὸ ἀηδόνι ἐπῆγε καὶ κάθησε στὴ τριανταφυλλιά καὶ ἔσπρωξε τὸ στήθος του πρὸς τὸ ἀγκάθι. Ὅλη τὴν νύχτα τραγουδοῦσε καὶ τὸ ἀγκάθι προχωροῦσε πάντα βαθύτερα στὸ στήθος του καὶ τὸ αἷμα τῆς ζωῆς τοῦ ἀηδονιοῦ ἔρρεε πάντα περισσότερο. Μονομιᾶς στὸ ψηλότερο κλαδί τῆς τριανταφυλλιᾶς ἐβγήκε ἓνα θαυμαστὸ τριαντάφυλλο καὶ τὰ φύλλα του ἔβγαιναν τὸ ἓνα ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀκολουθοῦντα τὴν σειρὰ τῶν τόνων. Στὴν ἀρχὴ ἦταν τὸ τριαντάφυλλο χλωμό, ὡσὰν σύνεφο, χλωμό, ὡσὶν τὰ πόδια τῆς αὐγῆς, καὶ ἀργυρόχρωμο, ὡσὰν τὸ φτερούγισμα τῆς χαραυγῆς. Καὶ τότε εἶπε ἡ τριανταφυλλιά στὸ ἀηδόνι νὰ σπρώξῃ ἀκόμα τὸ ἀγκάθι στὴν καρδιά του γιὰ τὴν θὰ ξημερώσῃ καὶ τὸ ῥόδο θὰ μείνῃ ἀτέλειωτο.

Τὸ ἀηδόνι ἔβαλε τὸ ἀγκάθι βαθυὰ - βαθυὰ στὴν καρδιά του καὶ

αίσθάνθηκε τὸ δυνατό κέντρισμα τοῦ πόνου. Ὁ πόνος ἦταν μέγας, καὶ τὸ τραγοῦδι τοῦ ἀηδονιοῦ ἐγίνονταν δυνατότερο καὶ βακχικώτερο, γιατί ἐτραγουδοῦσε γιὰ τὴν ἀγάπη.

Καὶ τὸ θαυμαστὸ ῥόδο ἐγίνε κόκκινο, ὅπως τὸ ῥόδο τῆς ἀνατολῆς. Κόκκινο ἦταν τὸ στεφάνι τῶν φύλλων, κατακόκκινη ἡ καρδιὰ τοῦ ῥόδου.

Ἄλλὰ ἡ φωνὴ τοῦ ἀηδονιοῦ ἀδυνατίζε καὶ τὰ μικρά του φτερά ἀρχισαν νὰ χτυπᾶν ἄτακτα, ὡς ποὺ ἓνας πέπλος ἐκάλυψε τὰ μάτια του. «Ἰδέσ, ἰδέσ, εἶπε ἡ τριανταφυλλιά, τώρα ἐτελειοποιήθηκε τὸ ῥόδο, τὸ ἀηδόνι ὅμως δὲν ἔδωκε πιά καμμιά ἀπάντηση, γιατί ἦταν νεκρὸ ἐπάνω στὴν πρασινάδα μὲ τὸ ἀγκάθι στὴν καρδιά.»

Αὕτη εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ πόνου, μὲ τέτοιο πόνο ἐξαγοράζεται καὶ κάθε πνευματικὴ μορφή.

Τὸ τρίτον ἀναγκαῖο στοιχεῖο γιὰ τὴν δημιουργία πνευματικῆς ἱστορίας καὶ ζωῆς εἶναι οἱ περασμένες μορφές τοῦ πνεύματος, εἶναι ἡ περασμένη ἱστορία τοῦ πνεύματος.

Θέλεις νὰ κρατηθῆς στὴν ζωὴ δημιουργικά, πιάσου ἀπὸ τὶς ρίζες τῶν ιδεῶν, πλησίασε καὶ ῥοῦφα ὅσο μπορεῖς λαίμαργα τὸν χυμὸ τῆς ρίζας τῆς ιδέας καὶ μέθυσσε ἀπὸ τὸ ποτὸ αὐτὸ τῆς ἱστορίας ὡς ποῦ ν' ἀρχίσῃς νὰ ζαλίζεσαι καὶ νὰ μὴν ξέρῃς ποιὸ εἶναι τὸ παλῆδ καὶ ποιὸ εἶναι τὸ καινούργιο. Ἀνάμιξε τὰ ἀρχαῖα μὲ τὰ νέα μέσα στὸ χωνευτήρι τῆς δημιουργίας, ποὺ εἶναι ἡ ψυχὴ σου, καὶ λυώστα καὶ πλάστα, ὅσο μπορεῖς, γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸ φῶς τῆς ζωῆς καὶ νὰ μείνουν καὶ αὐτὰ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Ὅποιοδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ νόημα ποὺ προσδίδεις στὴν ζωὴ σου, εἴτε πολιτειακό, εἴτε ἠθικό, εἴτε ἐπιστημονικό, εἴτε καλλιτεχνικό, εἴτε θρησκευτικό, πάντοτε ἡ ζωὴ σου πρέπει νὰ κυριεύεται ἀπὸ τὸ νόημα καὶ πρέπει καὶ αὕτη νὰ κυριεύῃ τὸ νόημα, καὶ χωρὶς καμμιά καταδυνάστευση νὰ ἀνδρώνεται ἡ ζωὴ μὲ τὴν δύναμη τοῦ νοήματος καὶ νὰ πλάθεται τὸ νόημα μὲ τὴν δύναμη τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ γιὰ νὰ καταλαβαίνῃ τὸ νόημα καὶ νὰ τὸ κυριεύῃ, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὴν πνευματικὴ τῆς ἱστορία, πρέπει νὰ μένῃ πάντα νέα, ἀκατανάλωτη καὶ ἀκμαῖα, τὸ νόημα γιὰ νὰ κυριεύῃ τὴν ζωὴ καὶ νὰ τῆς δείχνῃ τὸν δρόμο τῆς πρέπει ν'ἄχῃ κάποια μογιμότητα.

Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ μένη ἡ ζωὴ ἐλεύθερη καὶ νὰ μὴν δουλεύῃ στὸ δογματισμό, νὰ μὴν καταδυναστεύεται ἀπὸ κανένα σύστημα βίαιο, ἀλλὰ νὰ ὑπηρετῇ μονάχα τὰ συστήματα, ποὺ τῆς παρέχουν τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ μορφωθῇ καὶ νὰ κρατηθῇ στὴ μνήμη τῆς ἱστορίας. Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ ἡ παιδεία νὰ ὑποδουλωθῇ στὰ δύο σημερινὰ συστήματα, στὸ σχολαστικισμό καὶ στὸν ἐκπαιδευτικὸ ὕλισμό, ποὺ ζητοῦν νὰ καταδυναστεύσουν τὶς ψυχές, τὸ ἓνα μὲ τὸ δόγμα τοῦ νεκροῦ παρελθόντος καὶ τὸ ἄλλο μὲ τὸ δόγμα τοῦ φανταστικοῦ μέλλοντος.

Ὅλοι ὅσοι πονοῦν γιὰ τὴν πνευματικὴ τύχη τοῦ γένους μας ξεύρουν πῶς τὸ γένος τότε μονάχα θὰ βρῇ τὴν νέα μορφή τῆς ζωῆς του ἅμα ζῇ μὲ τὴν συνείδηση τῆς ἱστορίας του καὶ μὲ τὴν εὐθύνη ποὺ ὑπέχει γιὰ τὴν ζωὴ τὴν ὁποῖαν τοῦ ἐχάρισε ἡ μοῖρα.

Ὅσοι πάλιν εἶναι θορυβοποιοὶ καὶ ἀνατροπεῖς ὀρισμένων καταστάσεων προτρέχουν τῶν γεγονότων καὶ ζητοῦν νὰ ἐπιβάλλουν στὸ γένος μας κάτι ἀταίριαστο πρὸς τὴν ἰδιοφυΐα του καὶ ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ψυχολογία του καὶ ἐπιπεδώνουν τὰ πάντα ζητοῦντες τὴν ἐξομοίωση μὲ τὸν χαρακτῆρα ἄλλων φυλῶν.

Ὅσοι εἶναι γεννημένοι μὲ τὸ ἔνστικτο τὸ ἱστορικὸ τῆς φυλῆς μας ξέρουν πῶς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα θὰ βγαίνουν πάντοτε μορφές ζωῆς καὶ πνεύματος φωτεινές καὶ ἀκέραιες, ὄχι διότι τὸ θέλει ὁ σχολαστικισμὸς καὶ ἡ προγονοπληξία, ζητοῦντες τὴν ἀπομίμηση καὶ τὴν ἀνατύπωση, θ' ἄλεγμα, τῶν περασμένων, ἀλλὰ γιατί στὴν Ἑλλάδα θὰ ζῇ πάντα ἡ ἔλξη καὶ τὸ σταφύλι. Ὅπως τὸ βακχικὸ φυτό δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ νὰ βλαστάνῃ καὶ νὰ καρπίζῃ, ἔτσι δὲν θὰ σταματήσῃ ποτὲ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ νὰ ἀναβακχεύεται καὶ νὰ εἶναι γεμάτη ἀπὸ πάθος σκοτεινὸ καὶ δυνατὸ, ποὺ τείνει πάντοτε στὴν διαμόρφωση καὶ στὴν ἀποκρυστάλλωση σὲ νοήματα ἀντικειμενικά. Ὅπως τὸ εἰρηνικὸ φυτό τῆς Ἀθηνᾶς θὰ ἀνθίζῃ καὶ θὰ καρπίζῃ πάντα ἐπάνω στὴν ἑλληνικὴ γῆ, καὶ θὰ χρωματίζῃ ἀπαλᾶ τὸν ἑλληνικὸν ὀρίζοντα, ἔτσι καὶ τὸ ἑλληνικὸ γένος θὰ γεννάει μορφές πνευματικές. Τὰ δύο αὐτὰ φυτὰ θὰ μένουν ὡς οἱ καλλίτεροι σύντροφοι καὶ ὡς τὰ ἀναντίρρητα σύμβολα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Τὸ βακχικὸ φυτό εἶναι τὸ φυτό τοῦ σκότους, τοῦ πάθους καὶ τῆς ὀρμῆς τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, τὸ φυτό τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ ἔλξη, εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ

φωτός, τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὅπως σκοτίζει τὴν ψυχὴ τὸ βακχικὸ ποτό, ἔτσι καὶ τῆς ψυχῆς ἡ πρώτη μοῖρα, τὸ σκοτεινόν, τὴν κρατάει στὸ σκότος καὶ στὸ πάθος, ἀλλὰ τῆς δίνει καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀνεβῆ πρὸς τὸ φῶς. Ὅπως ὁ χυμὸς τῆς ἑληᾶς κάνει τὸ φῶς, ἔτσι καὶ τῆς δουλεμένης ψυχῆς ὁ καρπὸς, ὁ λόγος, δίδει τὸ φῶς τοῦ κόσμου.

Οὔτε πρὸς τοὺς διδασκάλους τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ μπορεῖ νὰ δώσῃ ἀκοή ὁ μορφωτὴς τῶν νέων ψυχῶν καὶ ὁ δημιουργὸς νέων καιρῶν, γιατί, ἂν καὶ ὕλισται, δὲν ἀγαπᾷ τὴν πρώτη ὕλη, τὸ χῶμα τὸ γεννητικόν, τὸ μητρικόν, οὔτε πάλι πρὸς τοὺς σχολαστικούς, ποὺ δὲν ἀγαπᾷ τὴν ψυχὴ τὴν πονεμένη τοῦ λαοῦ καὶ ζητοῦν νὰ τὴν ἐκβιάσουν καὶ νὰ τῆς πνίξουν τὴν ὁρμὴ μὲ φάρμακα καὶ μὲ βότανα, ἀντὶ νὰ τὴν δουλέψουν μὲ τὸν λόγο καὶ μὲ τὴν μορφή.

Χρειαζόμαστε τὸ ἱστορικὸ αἰσθητήριον καὶ τὴν ἱστορικὴ εὐθύνη, γιὰ νὰ συνεχίσωμε τὸ δρόμον μας ὡς λαός, ποὺ ζητῆ νὰ φανερώσῃ καὶ νὰ διατυπώσῃ ἰδανικά, καὶ νὰ δαμάσῃ τὸ σκοτεινόν, ἀλλὰ καρποφόρον, βακχικὸ πάθος τῆς ψυχῆς του. Ἐχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὸ αἷμα, τὸ ἀδούλευτο καὶ ἀκατανάλωτο τοῦ λαοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ἀμόρφωτη, ἀλλὰ, κατὰ βάθος, μητέρα ὅλων τῶν μορφῶν λαϊκὴ ψυχὴ, ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὸν καὶμὸ τῆς νέας ψυχῆς, γιατί μονάχα μ' αὐτὸν θὰ ἀποκτήσωμε τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, μονάχα μ' αὐτὸν θὰ γίνωμε συνειδητοὶ ἐργάται ζωῆς λόγου καὶ μορφῆς, μονάχα μ' αὐτὸν θὰ δημιουργήσωμε τὸ «ῥόδο» τῆς νέας ἑλληνικῆς ζωῆς, μονάχα μὲ τὸν πόνον καὶ τὸν ἔρωτα τῆς νέας γεννεᾶς θὰ φθάσωμε στὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῶν πόθων τῆς φυλῆς.

Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ γνωρίζουν τὸ χθὲς μονάχα ἀπὸ τὴν οικονομικὴν ἀποψη, ἀρνούμενοι κατ' οὐσίαν τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν, καὶ δὲν αἰσθάνονται καμμιὰ ἠθικὴ εὐθύνη γιὰ τὸ αὔριον, ἀφοῦ καὶ αὐτὸ τὸ φαντάζονται μονάχα ὡς οικονομικὸν γεγονός.

Οἱ σχολαστικοί, ἀρνούμενοι κατ' οὐσίαν τὴν ζωὴν, δίδουν τὴν ἐντύπωση νεκρωτῶν κάθε ζωῆς νέας καὶ κάθε πνοῆς καινούργιας. Ἐχούν ὡς ἀποστολὴν νὰ περιμένουν μόλις φανερωθῇ ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ καὶ ἀδιόρατο βάθος τοῦ λαοῦ μιὰ νέα δυνατὴ ψυχὴ, ἕνας νέος δυνατὸς πόθος, ἀμέσως νὰ τὸν θανατώσουν μὲ τὸν φόρτον τῶν ἀποστειρω-

μένων μνημονικῶν γνώσεων καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν περασμέ-
νων τύπων. Δὲν γνωρίζουν εἰ σχαλαστικοί, ὅτι γιὰ νὰ ζήση ἕνας
λαός, ὡς πνευματικὸς χαρακτήρ, πρέπει νὰ ξέσῃ νὰ λησμονῇ, ὅπως
δὲν γνωρίζουν οἱ ὀπαδοὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ,
ποῦ σήμερα παρουσιάζονται ὡς πολιτικοὶ ἀναμορφωταὶ μὲ τὴν ση-
μαία τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅτι ἕνας λαός εἶναι ἀνάγκη νὰ ξέσῃ καὶ τί
πρέπει νὰ λησμονῇ, ποῖες μορφές τῆς περασμένης του πνευματικῆς
ζωῆς μπορεῖ ν' ἀγνοήσῃ, χωρὶς νὰ ξαναγυρίσῃ στὴν βαρβαρότητα.

Ἕνας λαός γιὰ νὰ εἶναι δημιουργικὸς στὸ πνεῦμα, πρέπει νὰ
ξέσῃ τὴν ἱστορία του καὶ πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίσῃ τί
μπορεῖ ν' ἀπορρίψῃ ἀπὸ τὴν ἱστορία του, τὴν πνευματική, χωρὶς νὰ
διαπράξῃ τὸ σφάλμα, ποῦ τοῦ κοστίζει πολλὰς φορὰς τὴν ζωὴ του.
Τὸ βάρος τῶν τύπων καὶ τῶν συμβόλων πρέπει νὰ ἀποσεῖῃ, καὶ
πρέπει νὰ παίρῃ καὶ νὰ ἀπομυζᾷ τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας. Οἱ λαοὶ
πεθαίνουν ἅμα ζοῦν μονάχα μὲ τὰ ἔργα τῶν προγόνων των, ἐκβαρ-
βαρίζονται οἱ λαοί, ἅμα σβύνουν ἀπὸ τὴν μνήμην των τοὺς λόγους
καὶ τὰ ἔργα τῶν περασμένων ἐποχῶν τῆς ζωῆς των, καὶ ἅμα ἀπω-
θοῦν ἀπὸ τὴν ψυχὴ των τὸ πνεῦμα, ποῦ ἀποκτήθηκε μὲ τὸ αἷμα
τῶν περασμένων ψυχῶν. Ἐκβαρβαρίζονται οἱ λαοὶ ἅμα ζοῦν μονάχα
μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς στιγμῆς, θανατώνονται οἱ λαοὶ ἅμα λησμονοῦν,
ὅτι ἔχουν εὐθύνη γιὰ τὴν ἱστορικὴ των δράση καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ
θυμοῦνται μονάχα τὰ περασμένα.

Ἀγάπη πρὸς τὸν αἰσθητὸ τόπο, τὴν μητέρα γῆ καὶ ἀγάπη πρὸς
τὸν νοητὸ τόπο, τὴν μητέρα τὴν ἱστορία, αὐτὸ εἶναι τὸ κήρυγμα
κάθε ἀληθινῆς παιδείας. Ὅπως ὀφείλομε τὸ αἷμα μας καὶ τὰ νεῦρα
μας στὴν γῆ, ἔτσι χρεωστοῦμε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ μας στὴν
ἱστορία, Τὸ πνεῦμα ὅμως καὶ ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ μεθάῃ πάντα ἀπὸ
ἕνα νέον ἔρωτα πρὸς μιὰ νέα μορφή, ἂν θέλουν νὰ γίνουν δη-
μιουργικά.

Τότε μονάχα θυμᾶται κανεὶς ἐπάξια τὰ περασμένα ὅταν δη-
μιουργῇ ἄξια παρόντα. Τὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν περασμένων
ἐποχῶν τὴν τιμᾶει ὅταν μορφώσῃ σύγχρονη πνευματικὴ ἱστορία.

Πιστεύομε πὼς ἡ μοῖρα ἔχει μοιράσει σὲ κάθε λαὸ τὰ στοιχεῖα
ποῦ τοῦ χρειάζονται γιὰ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ δράσῃ.

Πιστεύομε ὅμως πὼς ἡ νέα ἑλληνικὴ ζωὴ τότε μονάχα θὰ εὕρη τὴν ὀριστικὴν τῆς μορφῆς, τὸν ὀριστικὸν τῆς πνευματικῆς χαρακτῆρα, ἀλλὰ λογαριασθῆ μετὰ τὰ περασμένα κατὰ τρόπον δημιουργικόν, καὶ εἰδικῶς μετὰ τὰ δύο μακροχρόνια κεφάλαια τῆς ἱστορίας τῆς, μετὰ τὸ ἀρχαῖον, καὶ μετὰ τὸ μεσαιωνικόν, ἀφοῦ ἀπαλλάξῃ τὸ ἀρχαῖον ἀπὸ τὸν ἀλεξανδρινισμόν, καὶ τὸ μεσαιωνικόν ἀπὸ τὸν βυζαντινισμόν.

Ἔσεῖς ποῦ διδάσκετε τὴν ἀπόσχιση τῆς φυλῆς ἀπὸ τὴν πνευματικὴν τῆς ἱστορίας, ποῦ θέλετε μιὰ παιδεία χωρὶς τὰ κλασσικὰ γράμματα καὶ χωρὶς τὴν ἱστορικὴν συνείδηση, δὲν βοηθῆτε τὴν νέα ἑλληνικὴν ζωὴν νὰ διαμορφώσῃ ἓνα νέο πνευματικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ τῆς ἀφαιρεῖτε τὸ ὑλικὸν μετὰ τὸ ὁποῖον μπορεῖ νὰ δουλεύῃ ἡ νέα ἑλληνικὴ ζωὴ. Φοβεῖσθε τὴν ἱστορία, γιατίι δὲν εἶσθε πραγματικοὶ λαυτρευταὶ τῆς ζωῆς, γιατίι ἂν εἶσασθε πραγματικοὶ φίλοι τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τότε θὰ ἐφροντίζατε νὰ τὴν ὀδηγήσῃτε ἐκεῖ ὅπου μπορεῖ νὰ εὕρη τρόπον νὰ διαμορφώσῃ τοὺς πόθους τῆς καὶ δὲν θὰ εἶσασθε ἀπλοὶ πλανευταὶ τῆς ζωῆς.

Τὴν ἱστορία τὴν ἀπορρίπτουμε, βέβαια μέχρι ἐνὸς βαθμοῦ, καὶ ἡμεῖς, ἀλλὰ τὸ πράττομε δημιουργικά. Ξέρομε πὼς γιὰ νὰ νικήσωμε τὴν ἱστορία πρέπει νὰ τὴν ὑποτάξωμε καὶ γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξωμε πρέπει νὰ τὴν μάθωμε καὶ νὰ τὴν γνωρίσωμε στὸ βάθος τῆς καὶ στὸ νόημά τῆς. Ξέρομε πὼς γιὰ νὰ ἀποσείσωμε τὸ ἱστορικὸν βᾶρος, ἐπειδὴ εἶναι κάτι ψυχικόν, πρέπει πρῶτα νὰ τὸ συνειδητοποιήσωμε μέσα μας, γιατίι ἄλλοιῶς διατρέχομε τὸν κίνδυνον νὰ πετάξωμε μαζί μετὰ τὸ βᾶρος τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος.

Ἱστορία πνευματικὴ ἀλλὰ λέμε στὴν Ἑλλάδα ἐννοοῦμε δύο μεγάλα καὶ πολλῶν αἰώνων ζωῆς κεφάλαια, τὸ κλασσικὸν ποῦ ζῆ χίλια περίπου χρόνια στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις του, ὡς ποῦ κατέληξε στὸν ἀλεξανδρινισμόν, καὶ τὸ μεσαιωνικόν ποῦ ζῆ ἄλλα τόσα, ὡς ποῦ κατέληξε στὸ βυζαντινισμόν, ὃ ὁποῖος προπαρεσκεύασε τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ ὑποκύψῃ ἡ φυλὴ στὴν δουλείαν τοῦ Ἀσιάτη. Οἱ δύο αὐτὲς χιλιάδες χρόνια, τὰ χίλια χρόνια κλασσικῆς παιδείας καὶ τὰ χίλια χρόνια μεσαιωνικῆς θρησκείας καὶ πολιτικῆς ἱστορίας, ἀποτελοῦν τὰ ἱστορικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, ποῦ μένουν μέσα στὴν ψυχὴν μας, εἴτε τὸ θέλομε, εἴτε δὲν τὸ θέλομε. Τὰ δύο αὐτὰ κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς

πνευματικῆς μας ζωῆς, πού εἶναι συνάμα καὶ δύο σταθμοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ δύο στάδια τῆς πνευματικῆς ἱστορίας γενικῶς, πρέπει νὰ τὰ γνωρίσωμε, ὄχι ἀπλῶς χρονολογικὰ καὶ μνημονικὰ, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ καὶ δημιουργικὰ, γιὰ νὰ μπορέσωμε νὰ λάβωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας, ἀφοῦ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν τὸ εἶναι μας. Θέλομε νὰ γνωρισθοῦμε μὲ τὸ παρελθὸν τῆς ψυχῆς μας, ὄχι ὅπως τὸ ἔκαμε ὁ περασμένος αἰὼν πού ἀρκέσθηκε νὰ φυλλομετρήσῃ τὰ περασμένα, νὰ τὰ φωτογραφήσῃ ἀπλῶς, νὰ τὰ ἀνατυπώσῃ καὶ νὰ τὰ παρουσιάσῃ ὡς ὑποδείγματα ζωῆς. Ἐμεῖς δὲν δεχόμαστε κανένα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, οὔτε τὸ κλασσικό, πολὺ δὲ ὀλιγώτερο τὸ μεσαιωνικό, ὡς παράδειγμα τῆς νέας μας ζωῆς καὶ τῆς νέας μας προκοπῆς. Ἐμεῖς θέλομε μονάχα νὰ γνωρισθοῦμε μὲ τὴν πνευματικὴν ἱστορία, πού σήμερα παρουσιάζεται ὡς ἐχθρὸς μας, ὡς βᾶρος δυσβάστακτο ἐπὶ τῶν ὤμων μας, θέλομε νὰ γνωρίσωμε τὸν ἐχθρὸ μας, γιὰ νὰ τὸν πολεμήσωμε, ὅπως πολεμᾶνε στὸ πεδίου τοῦ πνεύματος μὲ λόγῳ καὶ μὲ ἀντίλογῳ, καὶ ὄχι μὲ ἄρνηση καὶ μὲ ἀπόγνωση.

Πρέπει νὰ μάθωμεν ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτὴ μὲ τὴν πνευματικὴ μας ἱστορία, πού παρουσιάζεται σήμερα ὡς βᾶρος, τὶ μπορούμε νὰ κρατήσωμε ἀκόμα ὡς στοιχεῖα τῆς ἰδικῆς μας ζωῆς, ὡς ἀρχές τοῦ νέου μας πνευματικοῦ δρόμου. Ξέρομε πὼς ἐκεῖνο πού ἔγινε μὲ τὸ μόχθο τῶν προγόνων μας, δὲν εἶναι καὶ δικό μας, γιὰτὶ δικό μας εἶναι μονάχα ἐκεῖνο πού γίνεται μὲ τὸν δικό μας τὸν ἰδρωτὰ καὶ μὲ τὸν δικό μας τὸν πόνο.

Ἄμα, μὲ τὴν καλλιέργεια, βροῦμε μέσα μας μορφές ζωῆς καὶ πνεύματος, πού νάχουν δικαίωμα νὰ ζήσουν καὶ νὰ διαπεράσουν συνειδητὰ τὸ εἶναι μας, τότε μ' αὐτὲς τὶς μορφές θὰ μεταμορφώσωμε τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα τῶν πατέρων τῆς ἱστορίας μας, τότε θὰ ξαναζωντανέψουν τὰ νοήματα τῶν περασμένων καιρῶν, πού ἂν καὶ εἶναι αἰώνια, ἐν τούτοις ζωντανὰ εἶναι μονάχα γιὰ κείνους πού εἶναι ζωντανοί. Πρέπει νὰ μάθωμε τὶ εἶναι γιὰ μᾶς ἀκόμα γόνιμο καὶ ζωηφόρο ἀπὸ τὸ κλασσικό καὶ τὶ εἶναι οὐσιαστικὸ συστατικὸ τῆς ψυχῆς μας ἀπὸ τὸ μεσαιωνικό· γι' αὐτὸ ζητοῦμε τὴν κλασσικὴ παιδεία, γι' αὐτὸ θέλομε μιὰ δημιουργικὴν ἀνάστασι τῆς ἱστορίας.

Τὸ ἄκαρπο καὶ θανατηφόρο βασάνισμα τῆς ψυχῆς τῶν νέων ἀπὸ τὸ σχολαστικισμὸ μᾶς ὠδήγησε στὴν περιφρόνηση τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος καὶ στὴν ἄρνηση κάθε παραδόσεως, μᾶς ὠδήγησε στὸ ἀξιόθνητο φαινόμενο νὰ μὴν ἔχουμε σήμερα νέους ποὺ νὰ ἐνθουσιάζονται γιὰ τὸ κλασσικὸ καὶ γενικῶς γιὰ τὴν πνευματικὴ μας ἱστορία, καὶ νὰ φθάσουμε στὸ σημεῖο νὰ καταργοῦμε κλασσικὰ μαθήματα ἀπὸ τὸ γυμνάσιον καὶ ἔτσι νὰ παραβιάζουμε τὴν ἔννοια τοῦ κλασσικοῦ γυμνασίου ποὺ εἶναι εἰς ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς μιὰ καὶ ἡ αὐτή. Ἀντὶ νὰ χωρίσωμε οὐσιαστικὰ τὰ κλασσικὰ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ γυμνάσια καὶ νὰ περιορίσωμε πολὺ τὸν ἀριθμὸ τῶν κλασσικῶν, καὶ νὰ δημιουργήσωμε πρότυπα κλασσικὰ καὶ πρότυπα πρακτικὰ, ὅπου νὰ ἐκπληροῦνται ὅλοι οἱ ὅροι τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν τῆς παιδείας, ζητοῦμε νὰ ἀνακατώσωμε δύο ἀταίριαστα πράγματα, καὶ ὅλη ἡ προσπάθεια μερικῶν περιορίζεται στὴν κατάργησι τῶν λατινικῶν καὶ ἀγνοοῦν ὅτι ἂν θέλωμε νὰ εἴμαστε ἢ νὰ γίνωμε λαὸς μὲ κλασσικὴ μόρφωση πρέπει νὰ ὑποτάξωμε καὶ τὰ λατινικά.

Τὰ εἶδωλα ποὺ παρενέβαλεν ὁ σχολαστικισμὸς μεταξὺ τῆς ψυχῆς μας καὶ τῶν μορφῶν τῆς ἱστορικῆς μας ζωῆς καὶ ἰδίως τοῦ κλασσικοῦ ἐδημιούργησαν σὲ πολλοὺς τὴν πίστη πὼς παράδοσις πνεύματος εἶναι παράδοσις τύπων καὶ συμβόλων περασμένων καιρῶν, ἐνῶ τῷ ὄντι παράδοσις πνευματικὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ δὲν ἔχει σχολιασθῆ. Ἐσυνήθισαμε νὰ θεωροῦμεν ὡς παράδοσις πνεύματος τὰ σχόλια, ἐνῶ τὰ σχόλια καταστρέφουν τὴν παράδοσις, τὸ ζωντανὸ στοιχεῖο τῆς παραδόσεως, τὸν λόγον, ποὺ πρέπει, γιὰ νὰ ζῆ, νὰ μένη ἀκέραιος, ὅπως ἐβγήκε ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ δημιουργοῦ του. Παράδοσις εἶναι ὁ ἀσχολίαστος Ὅμηρος, ὁ ἀκέραιος Αἰσχύλος, χωρὶς τὶς κατατομῆς τοῦ φιλολόγου, παράδοσις πνεύματος εἶναι ὁ πρωτογενὴς χριστιανισμὸς τῆς Γαλιλαίας, ἀναθρεμμένος μὲ τὴν πνοὴ τοῦ δημιουργοῦ του καὶ μὲ τὴν ἀγάπην τῶν ἀθῶων γυναικείων πλασμάτων ποὺ περιέβαλλαν τὸν ἰδρυτὴ του. Παράδοσις πνεύματος εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι βγαλμένο αὐτόφυτα ἀπὸ τὴν λαϊκὴ ψυχὴ, τὴν πονεμένη, παράδοσις πνεύματος εἶναι τὸ μυθολόγημα τὸ λαϊκὸ γύρω ἀπὸ τὸ ἔργον καὶ τὸ μυστικὸν τῆς φύσεως. Παράδοσις πνευματικὴ εἶναι ὁ λόγος τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ φιλοσόφου, καθὼς καὶ ἡ πράξις τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός

Παράδοσις είναι πάντοτε ἀκέραιο νόημα πού παίρνει τὸν δρόμο τοῦ θρύλου.

Ὁ μορφωτὴς τῶν νέων ψυχῶν κάθε φορὰ πού θὰ ἀδιαφορήσῃ πρὸς τὴν πνευματικὴ παράδοσι θὰ ἁμαρτήσῃ κατὰ τοῦ πνεύματος, πού διέπει τὴν ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία, θὰ παραβῆ τὸν νόμο τῆς δημιουργίας, τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος. Χωρὶς τὴν ἐπικοινωνία αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γονιμοποιήσῃ τίς ψυχὰς τίς νέες. Κάθε γονιμοποίησις γίνεται μὲ τὸ ἱστορικὸ πνεῦμα. Ἔτσι ἔγινε στὴν Ἰταλία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναγεννήσεως, τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὴν Γερμανία κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, αὐτὸ θὰ γίνεται πάντοτε ὅταν κάποιος λαὸς θέλει νὰ ζήσῃ πνευματικὰ καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορία πνευματικὴ. Ἡ ψυχὴ γονιμοποιεῖται πάντα μὲ τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού μᾶς ἐπιβάλλει νὰ κρατήσωμε τὴν κλασσικὴ παιδεία καὶ νὰ τὴν ἀναπτύξωμε καὶ ὄχι διότι εἴμαστε ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων πού ἐπραγματοποίησαν τὸ κλασσικό.

Ἔτσι τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας ὄχι μονάχα στὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε εὐρωπαϊκὴ χώρα.

Τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας δὲν τίθεται ὅπως τὸ ἔθεσαν στὴν Ἑλλάδα οἱ σχολαστικοὶ ἐπὶ ἑκατὸν ὀλόκληρα χρόνια, καὶ ὅπως ζητοῦν νὰ τὸ θέσουν σήμερα μερικοὶ φίλοι τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ὡς νεκρὴ ἀρχαιοφιλία οἱ πρῶτοι καὶ ὡς ἀπέχθεια πρὸς τοὺς ἀρχαίους οἱ δεύτεροι. Οἱ παλαιοὶ κακοὶ ὀδηγοί, οἱ σχολαστικοί, ἐγέννησαν τοὺς νέους, τοὺς σημερινούς, καὶ αὐτὸ ἦταν φυσικό, γιατί τὸ ἓνα ἄκρον γεννάει τὸ ἄλλο.

Ὁχι διότι εἶναι τὸ κλασσικὸ ἀλάνθαστο, ἀλλὰ διότι εἶναι μιὰ ὀριστικὴ μορφὴ πνευματικῆς ζωῆς, καὶ διότι εἶναι ἓνας πραγματοποιημένος πόθος τῆς ψυχῆς καὶ ἓνας σταθμὸς τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου, γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ καλλιεργήσωμε.

Δέν πιστεύομε στὴν ἐπανάληψη τῆς ἱστορίας· αὕτη εἶναι ἡ πίστις τῶν ἀδυνάτων καὶ τῶν ἀσθενικῶν ψυχῶν. Πιστεύομε πὼς κάθε στιγμή τῆς ζωῆς ἑνὸς λαοῦ εἶναι διαφορετικὴ καὶ πιστεύομε πὼς ἡ ἱστορία σημαίνει ἀκριβῶς δημιουργία νέων πνευματικῶν μορφῶν,

Ἐκεῖνο πού πιστεύομε εἶναι, ὅτι ὁ πόθος τῆς ψυχῆς γενικῶς

ἔφ' ὅσον εἶναι ἀκόμα ἀμόρφωτη, εἴτε ἀρχαία ἑλληνική, εἴτε χριστιανική μεσαιωνική, εἴτε νέα ἑλληνική εἶναι, ἔχει μία ὁμοιογένεια, τείνει δηλαδή πρὸς κάποια *δριστική* διαμόρφωση. Πιστεύομε πὼς ἡ ψυχὴ ἑνὸς ἀρχαίου γλύπτου καὶ ἑνὸς νέου ποιητοῦ διακινεῖται καὶ διακαίεται ἀπὸ τὸν πόθο, νὰ διαμορφώσῃ τὸ μάρμαρο καὶ νὰ δαμάσῃ τὴν φαντασίαν της ποιητικῶς, νὰ ὑποτάξῃ τὴν φύσιν μὲ τὴν θεωρίαν καὶ μὲ τὴν προᾶξιν. Αὐτὸς εἶναι ὁ πόθος τῆς ψυχῆς πρὸς *δριστικότητα* καὶ πρὸς *σταθερότητα*, εἶναι ἐπιθυμία ἀντικειμενικῆς ἀποκρυσταλλώσεως τῶν ἐσωτερικῶν ἀχαλινώτων δυνάμεων.

Ἔτσι θέτει τὸ ζήτημα τῆς παιδείας ἢ φιλοσοφίας. Δὲν ξέρομε οὔτε θέλομε, ἀλλὰ οὔτε καὶ μποροῦμε, νὰ ξέρωμε, ἂν ᾄδῃ μέσα στὶς φλέβες μας ἀρχαῖο αἷμα, ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ξέρομε εἶναι, ὅτι ᾄδῃ μέσα μας αἷμα ἄξιο γιὰ τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας πνευματικῆς ζωῆς, καὶ μιᾶς νέας μορφῆς πολιτισμοῦ, καὶ ξέρομε ἀκόμα, ὅτι γιὰ νὰ δημιουργήσωμε ἕνα νέον πνευματικὸν χαρακτῆρα, πρέπει νὰ πονήσωμε, γιὰ νὰ δαμάσωμε τὴν νέα μας ὁρμὴν πρὸς τὴν ἰδέαν, πρέπει νὰ μορφωθοῦμε μὲ κάτι βέβαιον καὶ σταθερό, ὅπως εἶναι τὸ κλασσικὸν στὴν πραγματικότητά του καὶ ὄχι ὅπως μᾶς τὸ παρουσιάζουν τώρα ἐδῶ καὶ ἑκατὸ χρόνια οἱ σχολαστικοί, σαβανωμένο μέσα στοὺς τύπους καὶ ἀπονεκρωμένο ἀπὸ ψυχρὰς ἀνέρωτες καὶ κακόζηλες.

Ζητᾶμε τὸ κλασσικὸν ὡς μιᾶν ἀρμονικὴν συνένωσιν μορφῆς καὶ ὕλης, ὡς ἕνα συναδέλφωμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ χοϊκοῦ στοιχείου, ποθοῦμε τὸ κλασσικὸν ὡς μιᾶν οἰκοδομὴν δωρικὴν καὶ ἀκμαῖαν, ὅπου κατοικεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅπου ὁ μῦθος γίνεται λόγος καὶ ἐκτελεῖ τὴν λειτουργίαν τῆς δημιουργίας. Τὸ κλασσικὸν εἶναι γιὰ τὴν νέα ψυχὴ τὸ μέτρο καὶ ἡ στάθμη τῆς ζωῆς της. Καὶ ἔχουν ἀνάγκη οἱ νέες ψυχῆς ἀπὸ κάποιο μέτρον καὶ ἀπὸ κάποια στάθμη, γιὰτὶ ἄλλοιῶς ἐξοδεύουν πρόωρα τὴν φωτιὰν ποὺ τοὺς ἐχάρισεν ὁ Προμηθεὺς γιὰ τὴν ζωὴν καὶ ὅταν ἀνδρωθοῦν, τότε ἀκριβῶς ποὺ πρέπει νὰ καῖνε ὀλόκληρες ἀπὸ τὴν φωτιὰν τῆς ζωῆς, ἔχει σβύσει μέσα τους καὶ ἡ τελευταία σπῖθα. Τὴν φωτιὰν αὐτὴν τοῦ Προμηθέως καλεῖται νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ μεγαλώσῃ ἡ παιδεία.